

Jog és érzelmek: veszedelmes viszonyok?

Fekete Balázs

I. Bevezetés: egy új megközelítés?

Tagadhatatlan, hogy napjainkra alapvetően átalakultak az elméleti jogi gondolkodás keretei. Az elmúlt két évtizedben számos új irányzat jelent meg, vagy pedig már bevettnek számító megközelítések elméleti alapjai módosultak. A jogelmélet keretei igencsak széttöredezetté váltak és az egyes irányzatok önállóan, gyakran egymástól teljesen elkülönülve, mindenféle párbeszéd nélkül léteznek.

Az 1990-es évektől az angolszász elméleti jogi gondolkodásban egyre gyakrabban tűnik fel a *law and emotions* vagy a *law and emotions scholarship* kifejezés, jelezve egy újfajta érdeklődés kialakulását. Ezzel párhuzamosan a kontinentális jogtudományban is születnek olyan munkák, melyek szintén az érzelmek irányából közelítik meg a jog jelenségét és egyes jogi jelenségeket.¹ Úgy tűnik, hogy a jog és érzelmek kölcsönhatásainak kutatása egyre jelentősebb szerepet kap a jogról való elméleti gondolkodásban és e megközelítés napjainkra már önálló irányzattá vagy mozgalommá fejlődött. Összegezve: az elmúlt évtizedekben megjelent egy új irányzat a jogi gondolkodásban, mely az érzelmek és jog összekapcsolódását és kölcsönhatásait kívánja vizsgálni.

Csábító lenne azonnal belevetni magunkat az igen kiterjedt irodalomba és annak segítségével feltérképezni e bonyolult kölcsönhatás számos vonatkozását. Azonban – véleményem szerint – számos csapda, tévút és zsákutca rejlik ebben a labirintusban, ezért mindenképpen néhány alapkérdés tisztázásával kell kezdeni. Csak e kérdések és a kutatás ezekre adott válaszok¹ alapján történő szűkítése teheti lehetővé egy valóban tudományos értékelés elkészítését.²

¹ PAPAUX, Alain: Un droit sans émotion. Iram non novit ius: esquisse des rapports entre science et droit. Revue² européenne³ des sciences sociales, XLVII. (2009) 144. sz., 105–119. o. [Papaux rendhagyó és inspiratív megközelítésében a jog és érzelmek kapcsolatát három területen ragadja meg: (i) az érzelmek lehetnek tények a jog számára; (ii) az érzelmek lehetnek a jogfejlődés hajtóerői; és (iii) maga a modern jog is lehet egy érzület: a méltányosság.] (Fenti folyóirat e száma további fontos elemzéseket tartalmaz az érzelmekről különféle társadalomtudományok szemszögéből.)

² A társadalomtudomány más területein megkezdődött az érzelmek szerepének újraértékelése, a korábbi konvenciók vitatása. A politikatudomány szemszögéből lásd Kiss Balázs igen előremutató tanulmányát, mely az

1. válaszok
válaszai [pordanyk]

2. Revue-
Revue (nem kell kötőjel)
[borsosagnes]

3. européen
européenne
[borsosagnes]

II. Alapkérdések

A jog és az érzelmek kapcsolatát már csak azért sem könnyű tudományos igénnyel vizsgálni, mert a modern jogtudomány egyik lényeges kiindulópontja a jog és a racionalitás összekapcsolása. Ez az alapvetően Weber által kidolgozott,³ de már a felvilágosodás során kifermálódott,⁴ és a jogi gondolkodásban folyamatosan, kívánalomként vagy elvárásként jelen lévő gondolat vezetett az érzelmek háttérbe szorításához és esetleges negligenciájához a jogtudományból. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a jogban ne jelentek volna meg az érzelmek, vagy a jog ne vette volna figyelembe valamilyen formában az érzelmeket;⁵ ez ugyanis lehetetlen lett volna egyszerűen amiatt, mert a szabályozás tárgyát jelentő emberi viselkedésekben mindig jelen vannak az érzelmi mozzanatok. A racionalitás és a jog összekapcsolása valójában olyan módszertani-fogalmi keretet teremtett a jogtudomány számára, melynek koordináta-rendszerében az érzelmek a legtöbb esetben egyszerűen láthatatlanná, tudományosan megragadhatatlanná váltak. Azaz, azok jogtudományi igényű vizsgálata végső soron tudománytalanná lett. A legjobb esetben mint a jog belső racionalitását befolyásoló irracionális tényezők kaphattak csak korlátozott szerepet.

A jog és a racionalitás ilyen erős összekapcsolódása miatt – mely a modern jogi gondolkodás egyik kiemelkedően fontos pillére mind a tudomány, mind a „jogideológia” szintjén –, ha mégis a jog és az érzelmek „kapcsolatáról” kívánunk gondolkodni, akkor a belénk rögződött legtriviálisabb közhelyekkel kell szembenéznünk. Ez egyáltalán nem könnyű feladat, mivel tudatosan meg kell haladnunk azt a nézőpontot, amit már korábban nagy biztonsággal elsajátítottunk és egy olyan új nézőpontot kell kialakítanunk,⁶ mely nélkülözi a bevett tudás által nyújtott biztonságot és fogódzókat.

érzelmek kutatásának politikatudományi eredményeit mutatja be. Kiss Balázs: *Érzelmek és politikatudomány. Politikatudományi Szemle*, 22. (2013) 3. sz., 7–28. o.

³ Max Weber a modern jog mögött rejlő formális racionalitás posztulátumainak elemzése során kifejezetten utal arra, hogy e felfogás szemszögéből az, „amit jogilag nem lehet racionálisan »megkonstruálni«, az jogi szempontból nem is releváns”, és ezzel ab ovo kizárja az érzelmeket a modern jogból. Azonban, maga jelzi, hogy e kérdés ennél bonyolultabb, mivel a formalizmus bomlása kapcsán rámutat arra, hogy az érzületek (*bonafides, dolus*) értékelése – a bizalom fenntartása érdekében – fokozatosan előtérbe kerül a magánjogban, és ez az „érzületetikai racionalizáció kimutat a formális racionalitás keretei közül”. WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2*. Budapest, 1995. 22., 187. o.

⁴ Általános áttekintésként lásd HORKAY HÖRCHER Ferenc – PÉTERI Zoltán – TAKÁCS Péter: *Állam- és jogbölcsélet. A kezdetektől a felvilágosodásig*. Budapest, 1998. 146–163. o.

⁵ Klasszikus példa lehet a büntetőjog erős felindulás fogalma, vagy a családjogban a házasság megromlása.

⁶ Vö. KUHN, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, 2000. 119–141. o.

A „jog és érzelmek” kutatását számos tényező nehezíti. Ezek közül a legfontosabb, hogy mindkét fogalom az emberi gondolkodás örök kihívása. Sem a jog, sem az érzelmek tudományos fogalmában nem sikerült még valamilyen konszenzusra jutni és várhatóan ez a jövőben sem történik meg. Éppen emiatt nagyon precízen és óvatosan kell feltenni a megvizsgálni kívánt kérdéseket; egyedül ez biztosíthatja a tudományos gondolkodás alapvető sztenderdjeinek való sikeres megfelelést. Továbbá azzal is tisztában kell lennünk, hogy a téma egészét kimerítően feltárni valószínűleg – interdiszciplináris jellege és az elméleti bizonytalanságok miatt – egyszerűen lehetetlen.

Véleményem szerint három problémát érdemes kiindulópontként kijelölni, mivel ezek szolgálhatnak e téma áttekintésének keretével.

(i) „Jogtudomány és érzelmek.” Itt arra kérdezzük rá, hogy vajon milyen természetű a jogtudomány kapcsolata az érzelmekkel, azok milyen szerepet kaptak, ha kaptak egyáltalán a jogról való gondolkodásban. E ponton kell részletesebben megvizsgálni a bevezetésben említett előfeltevést a jog és a racionalitás összekapcsolódásáról.

(ii) „A »jog és érzelmek« mozgalom.” E pontnál az alapvetően észak-amerikai gyökerekkel rendelkező, a kilencvenes években markánsan jelentkező ún. *law and emotions scholarship* rövid történetét, legfontosabb kérdésfelvetéseit, európai recepciótörténetét, illetve kritikai elemzését kell elvégezni. Jelenleg a jog és az érzelmek összefüggéseiről való elméleti gondolkodás kereteit az e mozgalomba tartozó szerzők alakítják és fejlesztik tovább folyamatosan. Azaz a jog és érzelmek kapcsolatának kutatásához e kezdeményezés vizsgálatával juthatunk a legközelebb, mivel az e körbe tartozó szerzők munkáiban válik leginkább láthatóvá a jog és érzelmek kapcsolatának sokszínűsége, illetve bomlanak ki az elméleti perspektívák.

(iii) „Alkalmazott jog és érzelmek.” Az utolsó problémakör pedig annak a vizsgálatát kívánja, hogy vajon az érzelmek elemzése – különös tekintettel az amerikai fejleményekre, illetve az érzelmek filozófiájának vizsgálatára – mennyiben képes elméleti tudásunkat gazdagítani, melyek azok a problémák, melyek megértésében vagy átértékelésében segítségünkre lehetnek. E rész természetesen csak példálózó jellegű lehet, hiszen számtalan jogi kérdés kapcsán merülhet fel az érzelmek elemzése – azonban ez nem jelenti azt, hogy ne lenne érdemes néhány területet egyfajta kedvcsinálónaként részletesebben is bemutatni.

III. „Jogtudomány és érzelmek”

1. Az izolációs tézis dekonstrukciója

A jog és érzelmek kapcsolatával foglalkozó szakirodalom közhelyszerű megállapítása, hogy a modern jog – amennyire csak lehetséges – igyekszik az érzelmeket kizárni működéséből.⁷ Modern korunkban a jogot és az érzelmeket tehát el kell egymástól választani, ez az egyik olyan fontos felismerés, mellyel a modernség gazdagította a jogi gondolkodást. Sajó András kifejezését átvéve a fenti meglátást a modern jogtudomány izolációs tézisének nevezhetjük.⁸ Önmagában e tézis adekvátnak tűnhet, mivel rámutat a modern jog működésének sajátosságára, azonban mint minden – közhelyszerűvé vált és így leegyszerűsödött – tudományos fogalomnak, ennek is érdemes részletesebben feltárni a jelentésrétegeit, kijelölve ezzel érvényességének pontos körét és lehetséges jelentéseit. E dekonstrukció során véleményem szerint négy eltérő aspektushoz juthatunk el, melyek egy-egy, a modern joggal szemben megfogalmazott elvárást is magukban rejtnek.

2. A normatív dimenzió

Az izolációs tézis első fontos dimenziója normatív jellegű. A jog és érzelmek elválasztása ugyanis, amennyiben a modernitás születésének közegében értelmezzük, egyértelműen szembeszállást jelent a középkori Európa jogi kultúrájának modern értelemben vett – a racionalizmus gondolkörével összhangba nem hozható – kiszámíthatatlanságával, nem racionális természetével.⁹ E tágon értelmezett középkor (a Római Birodalom felbomlását követő és az ipari forradalom előtti időszak) jogi kultúrája ugyanis számos olyan elemre épült – többek között: státuszprivilegiumok, területi előjogok, a politikai hatalom decentralizációja, az igazságszolgáltatás politikai-hatalmi befolyásolása, vallási alapú intolerancia és gyűlölet, irracionális-mági-

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. köv. oldalra
[borsosagnes]

⁷ Ez a gondolat gyakorlatilag az összes *law and emotions scholarship* körébe tartozó publikációban megjelenik valamilyen formában.

⁸ SAJÓ András: *Constitutional Sentiments*. New Haven – London, 2011. 11. o.

⁹ Voltaire például a Calas-ügyben írt röpiratában a vallási fanatizmus ellen és a bíróságok befolyástól mentes, pártatlan működése mellett érvel szenvedélyesen. Lásd VOLTAIRE: *Traité sur la tolérance. Á l'occasion de la mort de Jean Calas*. 1763. (http://athena.unige.ch/athena/voltaire/voltaire_traite_tolerance.html)

kus eljárási mozzanatok¹⁰ – melyek egy felvilágosult gondolkodó szemével egyszerűen elfogadhatatlannak minősültek.

A jog racionalizálásának jogpolitikai igénye ebben a szellemtörténeti közegben egyértelműen a jogi kiszámíthatósággal össze nem egyeztethető tényezők fokozatos „kiszorításához” vezetett. Az anyagi és eljárásjogi racionalizáció során fogalmazódott meg többek között az érzelmek háttérbeszorításának igénye is, például a büntetések humanizálásának vagy a vallási intolerancia megszüntetésének igényével párhuzamosan.¹¹ Ebben az értelemben tehát az izolációs tézis egy, a modern joggal szemben humanista és racionalista alapon megfogalmazott követelések közül és a jogrendszer ilyen irányú – minél inkább érzelmektől mentes – átalakításának igényét fejezi ki.

3. A deskriptív dimenzió

Tézisünk következő dimenziója a jog tanulmányozásához kapcsolódik. A modern jogtudomány kopernikuszi fordulata, mely a korábbi, holisztikus és harmóniaorientált arisztoteliánus–skolasztikus nézőponttal szemben a jog vizsgálatát a matematika és logika mintájára, rendszerszemlélettel képzelte el¹² – karteziánus vagy newtoni irányt követve – a jog és az érzelmek kapcsolatára vonatkozóan is magában rejtett lényeges következtetéseket. Ugyanis a jog és az érzelmek elválasztása ebben a kontextusban azt jelentette, hogy a jog jelenségét olyan fogalmakkal kell leírni és bemutatni, melyek e matematikai-logikai koordináta-rendszerben értelmezhetők.¹³

Nyilvánvaló, hogy az érzelmek számára nincs, finoman fogalmazva, túlzottan nagy tér e felfogásban, hiszen alapvetően nem-racionális¹ – vagy legalábbis a racionalitás konvencionális keretei között nehezen leírható – jellegük szinte láthatatlanná teszi őket. Azaz, a jogi jelenségek leírásában csak különleges esetekben kaphatnak szerepet, mivel nem teljesen racionális, tökéletesen nem logiczálható természetük

1. nem-racionális
nem racionális
[pordanyk]

¹⁰ A középkori jogról kiindulópontként lásd például COHEN, Esther: *The Crossroads of Justice. Law and Culture in Late Medieval France*. Leiden, 1993; POST, Gaines: *Studies in Medieval Legal Thought. Public Law and the State, 1100–1322*. Clark, New Jersey, 2006.

¹¹ Például Beccaria kifejezetten amellett érvel, hogy a politikai közösség célja az egyének szenvedélyeinek hidegfejű moderálása, és ezért az általa előírt büntetések célja sem a szenvedés okozása, hanem a prevenció. BECCARIA, C.: *On Crimes and Punishment*. The Federalist Papers Project, 1764. (www.thefederalistpapers.org/wp-content/uploads/2013/01/Cesare-Beccaria-On-Crimes-and-Punishment.pdf) 20. o.

¹² Lásd részletesen VILLEY, Michel: *La formation de la pensée juridique moderne*. Paris, 2003. 489–497. o.

¹³ Jó példa erre Domat természetjogi megközelítése, mely ugyan az isteni szuverén iránti szeretetből indul ki, de valójában már egy teljesen logiczálta, alapelvekre és azokból való pontos levezetésekre épülő megközelítés. DOMAT, Jean: *Les lois civiles dans leur ordre naturel*. 1697^c.

miatt nem illenek bele a modern jogtudomány által a jog tudományos jellegű vizsgálatára alkalmazott fogalmi konstrukciókba.¹⁴ Ebből pedig az is következik, és a mai napig e felfogás széles körben elterjedt a jogi gondolkodásban, miszerint a jogot lehetőleg az érzelmek felhasználása nélkül kell, sőt ildomos bemutatni.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

4. A konstruktív dimenzió

Harmadsorban, az izolációs tézisnek arról is van mondanivalója – ez a harmadik jelentésrétege –, hogy a jogrendszert hogyan és milyen előfeltevések mellett kell létrehozni. Ez az elsőként bemutatott normatív igényből ered, de minőségében túlmutat rajta. Az izolációs tézis normatív dimenziója ugyanis azt várja el, hogy a jogi szabályozásból mellőzni kell az irracionálisnak tekintett érzelmi elemeket (is), annak konstruktív jelentésstartománya azonban már azokat a törekvéseket foglalja össze, melyek szerint a jogrendszert racionális elvekre alapozva, az érzelmektől mentesen kell felépíteni.

A jog logikai rendszerezettségű, a 18. században kidolgozott klasszikus – napjainkban elvárásként továbbélő – eszményképei mind-mind e konstruktív igényt testesítik meg.¹⁵ A jheringi fogalmi mennyországban az érzelmeknek nincs helye, sőt semmilyen olyan elemnek, mely nem a jogi racionalitás szabályszerűségei alapján épül fel.¹⁶ E tisztán racionális felépítettségigény összekapcsolódik a tolerancia elvének fokozatos jogpolitikai elterjedésével, mely szintén az érzelmek mint jogalakító tényezők kiszorítását tette meg egyik fő célkitűzésének.¹⁷ Az izolációs tézis konstruktív mozzanata szerint tehát a jognak az értelem által elgondolt elvekre és fogalmakra kell épülnie, az érzelmeket mindenképpen ki kell zárni, vagy legalábbis szerepüket jelentősen csökkenteni kell a jog megalapozásában.

¹⁴ Talán Kelsen fejté ki ezt a legplasztikusabban: „Hogy magát »tisztá« tanként jelöli meg, ezt azért teszi, mert kizárólag a jogra irányuló ismeretet óhajt megállapítani és ebből az ismeretből mindent kiküszöbölni, ami nem tartozik szigorúan a jogként meghatározott ismerettárgyhoz. Tehát meg akarja szabadítani a jogtudományt minden a jog számára idegen elemtől. (...) A jogtudomány teljesen kritikátlan módon összekeveredett pszichológiával és biológiával, etikával és teológiával.” KELSEN, Hans: *Tiszta jogtan*. Budapest, 2001. 1. o.

¹⁵ Lásd például a korábban már említett Domat munkásságát, aki kifejezetten két alapelvre kívánta felépíteni a logika eszközeivel saját jogképét.

¹⁶ Vö. (beleértve e felfogás jheringi kritikáját is) P. SZABÓ Béla: A jurisprudentia mint tudomány. Jhering álláspontja a bécsi székfoglaló után. In FRIVALDSZKY János – POKOL Béla (szerk.): *Rudolf von Jhering és jogelméletének hatása*. Budapest, 2011. 67–79. o.

¹⁷ A liberalizmus által propagált semleges állam gondolatának és elméletének lehet egy ilyen irányú – eddig még kevésbé hangsúlyozott – olvasata is, lásd TAKÁCS Péter: A liberalizmus és a liberális állam eszméje. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet I.* Budapest, 2007. 258–262. o.

5. Az antropológiai dimenzió

A jog és érzelmek elválasztásának talán legkevésbé látható, azonban mégis kiemelkedő jelentőségű következménye a jog emberképének újragondolása – ez a tézis antropológiai dimenziója. Ha a jog jelenségét abból a szemszögből közelítjük meg, hogy vajon milyen emberképre épül, akkor egyértelmű, hogy egy, a klasszikus liberalizmus emberképéhez közelálló sziluett rajzolódik ki előttünk. Ez az elképzelt jogalany alapvetően racionális, ismeri érdekeit, képes önállóan dönteni és képes cselekedetene¹ inek következményeit is belátni.¹⁸

Természetesen a jog nem zárja ki az érzelmeket teljesen – a büntetőjog területén a legjelentősebb ezek szerepe, mivel a bűnelkövetés motívumai gyakran érzelmiek is lehetnek és ezt a jognak valamilyen módon értékelnie kell –, de az kijelenthető, hogy nem értékeli azokat teljes komplexitásukban. Számos a későbbiekben bemutatandó kutatás² szól arról, hogy milyen sematikus kezeli a jog az érzelmeket, milyen leegyszerűsítő képet alkot róluk.¹⁹ Az izolációs téziszől tehát a „jog emberképének” leegyszerűsítése és sematikusága is következik, amennyiben a jog az ember racionális oldalát túlértékeli, míg az érzelmeket vagy figyelmen kívül hagyja, vagy önkényesen – fogalomhasználatának logicizáltságával összhangban – újraalkotja.

IV. A „jog és érzelmek” mozgalom

1. A „klasszikus ortodoxia” dominanciája

A *law and emotions scholarship* jelenkori törekvéseinek megértéséhez az amerikai jogi gondolkodás egyik egyedi jellemzőjéből kell kiindulni. Az Egyesült Államok elméleti jogi gondolkodásának főáramát a 19. század harmadik harmadától²⁰ egészen a 20. század hatvanas éveig a Christopher Columbus Langdell harvardi dékán nevével fémjelzett ún. „klasszikus ortodoxia” határozta meg. A jogra e felfogás zárt jelenségként tekintett, amit markánsan az is mutatott, hogy a jogot tudományként fogták fel, nem pedig mint egy összetett és történeti dimenziókkal rendelkező jogi-társadalmi gyakorlat

¹⁸ Vö. Uo. 245–249. o.

¹⁹ Vö. CSERNE, Péter: Between the 'Metaphysics of the Stone Age' and the 'Brave New World': H. L. A. Hart on the Law's Assumptions about Human Nature. In JOVANOVIĆ, Miodrag A. – SPAIĆ, Bojan (szerk.): *Jurisprudence and Political Philosophy in the 21st. Reassessing Legacies*. Frankfurt am Main, 2012. 71–87. o.

²⁰ Az amerikai jogtudomány – a jog és irodalomra fókuszáló, nem konvencionális – előtörténetéről lásd NAGY Tamás: Jog és irodalom: kezdetek és eszmények. *Iustum Aequum Salutare*, 3. (2007) 2. sz., 57–69. o.

1. inek
i az előző sorba
[ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. Jurisprudence
Juris-prudence
[borsosagnes]

„eredményét”. E „klasszikus” megközelítés szerint tehát a jogi problémákat vissza lehet vezetni bizonyos alapelvekre, és ezek felkutatása, vizsgálata a jogtudós feladata.²¹ E szigorúan tudományos, rendszerszemléletű és rendszerező igényű felfogás megjelenése az észak-amerikai jogi gondolkodásban összhangban állt az európai jogtudományban a 19. század elején megkezdődő folyamatokkal,²² azonban fundamentális újdonságnak számított az alapvetően tapasztalati és gyakorlatias jellegű, *common law* gyökerekkel²³ rendelkező amerikai jogi kultúrában. Annak ellenére, hogy Langdell vízióját a jogról és annak tudományáról szinte születése óta vitatták és számos ellenvélemény látott napvilágot,²⁴ mégis döntő hatást gyakorolt az ötvenes évek végéig az Egyesült Államok jogi gondolkodására.

A hatvanas évektől azonban az Egyesült Államok elméleti jogi gondolkodása gyökeresen átalakult. A korszellem hatására a korábban bevettnek számító, társadalmi konvenciók képében jelentkező „igazságok” egymás után kérdőjeleződtek meg. Ez a jogelmélet terén a klasszikus langdelli ortodoxia alaptételeivel való teljes szembefordulást jelentette. Hirtelen gyors fejlődésnek²⁵ indultak a jogot más tudományterületekkel összekapcsoló, interdiszciplináris igénnyel kutatni kívánó irányzatok (például *law and economics*,²⁶ *law and literature*,²⁷ *law and psychology*²⁸), és megjelent az előbbiekből számos ponton merítő, de nyíltan baloldali kritikai-politikai irányultsága miatt önálló irányzattá váló *Critical Legal Studies* mozgalom is.²⁹

A hatvanas években robbanásszerűen újtára indult interdiszciplináris és ideológiai „pezsgés” egyik legfiatalabb hajtása a *law and emotions*, mely mind az interdiszciplináris irányultságból, mind a kritikai törekvésekből merít, különös tekintettel a feminista jogelméletre.³⁰

²¹ GREY, Thomas C.: Langdell's Orthodoxy. *University of Pittsburgh Law Review*, 45. (1983) 1. sz., 5. o.

²² Uo. 5. o. 17. lábjegyzet.

²³ A *common law* jogi gondolkodás összegzését lásd LEGRAND, Pierre: European Legal Systems Are Not Converging. *The International and Comparative Law Quarterly*, 45. (1996) 1. sz., 64–79. o.

²⁴ Lásd például Holmes 1897-es beszédét a jog tudományos vizsgálatának kérdéseiről. HOLMES, Oliver Wendell: The Path of Law. In HOLMES, Oliver Wendell: *Collected Legal Papers*. New York, 1920. 167–203. o.

²⁵ E robbanásszerű változás fő okainak Posner a (i) hatvanas évek ideológiai robbanását (marxizmus, feminizmus, anarchizmus, libertarianizmus stb.); (ii) a társadalomtudományok lendületes fejlődését; (iii) és a jogászokba vetett hit általános megingását, illetve (iv) a jogászság önbizalomvesztését látja. Lásd POSNER, Richard A.: The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987. *Harvard Law Review*, 100. (1986–1987) 765–771. o.

²⁶ Lásd például COOTER, Robert D. – ULEN, Thomas: *Law and Economics*. Boston, 2012.

²⁷ Lásd például NAGY Tamás: *Jozef K. nyomában – jogról és irodalomról*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2010; H. SZILÁGYI István: *Jog – irodalom. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Szeged, 2010.

²⁸ BLUMENTHAL, Jeremy A.: Law and Social Science in the Twenty-First Century. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, (2002–2003) 1–54., különösen 7–23. o.

²⁹ Lásd UNGER, Roberto M.: The Critical Legal Studies Movement. *Harvard Law Review*, 96. (1983) 561–675. o.

³⁰ A feminista jogelméletéről lásd LEVIT, Nancy – VERCHICK, Robert R. M.: *Feminist Legal Theory*. New York, 2006.

2. Az irányzottá alakulás első lépései

Az érzelmek mint önálló jogtudományi problematika megjelenését közvetlenül stimulálta az érzelmek tudományos tanulmányozásának nyolcvanas és kilencvenes évekbeli felélénkülése. A pszichológia, a filozófia és az idegrendszer vizsgálatára fókuszáló neurotudományok e két évtizedben számos új eredményt értek el, ez pedig a korábbi, sematikusnak tekinthető értelmezési keret – az értelem és az érzelem merev elválasztása – meghaladásának igényét erősítette fel.³¹ Ez az előrelépés a jogtudományban sem maradhatott visszhang nélkül, különös tekintettel arra, hogy az interdiszciplinaritás széles körben elfogadott követelménye egyébként is további tudományterületek jogtudományi integrációját ösztönözte. Ezt egészítette ki, hogy a feminista jogelmélet a női megismerés eltérő jellemzőit előtérbe állítva szintén ráirányította az érzelmekre a jogtudomány figyelmét.³²

Ilyen előzményeket követően a „jog és érzelmek” elsőként a bírói döntések vizsgálata kapcsán jelent meg az önálló mondanivaló igényével.³³ A 20. század amerikai jogtörténetének meghatározó egyénisége, William J. Brennan Jr. legfelsőbb bírósági bíró – Benjamin N. Cardozo felfogására támaszkodva – 1987-ben egy szimpóziumon mellett érvelt, hogy a bíró tevékenységét nem lehet kizárólag a tiszta értelemre alapozni, különösen az alkotmányértelmezésre tekintettel.³⁴ Az USA alkotmányának megértése ugyanis ennél többet igényel, mégpedig az értelemen túli „dimenziók” bevonását, ezeket Brennan összefoglalóan szenvedélynek nevezte el. A szenvedély ebben az értelemben olyan érzelmi és intuitív reakciók összessége, mely nélkülözhetetlen az „egészséges és életerős” értelem működéséhez, mivel csak ez lehet képes megfelelően, a kor igényeivel összhangban értelmezni az alkotmánynak az általánosság magas szintjén megfogalmazott alapelveit – érvelt Brennan.³⁵

Brennan bíró gondolataira több kutató is reflektált: írásaik a *Cardozo Law Review* 1988-as évfolyamában jelentek meg. E tanulmányok mellett, hogy továbbfejlesztették³⁶

³¹ Áttekintésként lásd DE SOUSA, Ronald: Emotion. In ZALTA, Edward N. (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2012. (<http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/emotion/>). 8. pont: Rationality and Emotions.

³² BELENKY, Mary Field et al.: *Women's Ways of Knowing: The Development of Self, Voice and Mind*. New York, 1997.

³³ ABRAMS, Kathryn – KEREN, Hila: Who's Afraid of Law and the Emotions? *Minnesota Law Review*, (2010) 6. sz., 2005. o.

³⁴ BRENNAN, William J.: Reason, Passion and the Progress of Law. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 3–23. o.

³⁵ Uo. 9., 12. és 22. o.

³⁶ Marta L. Minow és Elizabeth V. Spelman részletekbe menően vizsgálta, hogy vajon szét lehet-e választani az értelemet és a szenvedélyt, úgy ahogy azt Brennan tette, és annak viszonylagossága mellett érvelt. Minow, Marta L. – SPELMAN, Elizabeth V.: Passion for Justice. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 37–76. o.

vagy éppen kritizálták³⁷ álláspontját, mind-mind az érzelmek jogi kutatásának szükségességét hangsúlyozták és ezzel ráirányították a figyelmet e területre. Egyáltalán nem teremtettek kiérlelt elméleti kiindulópontokat, hanem ezek hiányát bemutatva további kutatásokra ösztönözték az észak-amerikai jogtudományt.³⁸

A bíró személyével és döntéseivel kapcsolatban több szerző is úgy érvelt, hogy meg kell haladni annak a bírónak képét, aki képes magát függetleníteni saját, illetve a tárgyalóteremben megjelenő érzelmektől. Az érzelmek tudatos kizárása valójában felszínes, rutinszerű és felelőtlen bírói döntésekhez vezethet, megfordítva viszont az is megállapítható, hogy az érzelmek figyelembevétele a bírói munkában segíthet a megfelelőbb döntések meghozatalában.³⁹ A „jog és érzelmek” tematikájával foglalkozó első szerzők valójában egy erős elvárást fogalmaztak meg a bírák irányában: a döntéshozatalnál nem csak a racionális indokokat, hanem az érzelmeket – és az azokból fakadó, a jogi racionalitástól eltérő természetű megállapításokat – is figyelembe kell venniük.⁴⁰ Végso soron tehát a jogból az érzelmeket kizáró modern jogtudomány egyik alaptézisével, a bíró tiszta racionalitásának és érzelmi függetlenségének követelményével szemben léptek fel és annak újragondolását szorgalmazták.

A kilencvenes évek elején az érzelmek jogtudományi rehabilitációját szorgalmazó kutatók egy további területen, a jogi oktatással kapcsolatban is fontos és új következtetésekre jutottak. Egy amerikai szerzőpáros például kifejezett célként fogalmazta meg a jogi oktatásban uralkodó alapvetően racionalista szemlélet meghaladását. Tézisük szerint a kizárólagosan racionális érvekre és vitákra alapozott jogi oktatás egyszerre vezet a diákok és az oktatók elidegenedéséhez – mind egymástól, mind a jogot körülvevő laikus világtól –, illetve a gondolkodás elszegényedéséhez. Ugyanis az a problémákat csak a szigorúan jogász világszemléleten keresztül mutatja be, és ezzel mellőzi a sokkal gazdagabb érzelmi dimenziót.⁴¹

Az interdiszciplináris, kritikai és feminista jogi gondolkodás metszéspontján kialakuló, az érzelmeket a kutatás fókuszába állító elméleti törekvések formálódásuk első időszakában tehát a jog és racionalitás reflektálatlan összekapcsolódását támad-

³⁷ David Cole Brennan a szenvedély fogalmának társadalmi szituáltságára – fehér, középosztály, férfi – hívta fel a figyelmet, és ezáltal az azzal való visszaélés lehetőségét hangsúlyozta. COLE, David: A Justice's Passion. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 221–234. o.

³⁸ MARONEY, Terry A.: Law and Emotions: A Proposed Taxonomy of an Emerging Field. *Law and Human Behavior*, 30. (2006) 121. o.

³⁹ ABRAMS-KEREN: Who's Afraid of Law and the Emotions? 2004. o.

⁴⁰ VÖ. HENDERSON, Lynne N.: Legality and Empathy. *Michigan Law Review*, 7. (1986–1987) 1576., 1650. o. (Henderson több legfelsőbb bírósági ítéletet megvizsgálva bizonyítja az empátia szerepét a bírói döntéshozatalban.)

⁴¹ HARRIS, Angela P. – SHULTZ, Marjorie M.: „A(nother) Critique of Pure Reason”: Toward Civic Virtue in Legal Education. *Stanford Law Review*, 45. (1993) 6. sz., 1773–1805. o.

ták annak két fontos pontján, a bíró döntések és a jogi oktatás kritikai vizsgálatán keresztül. E törekvések tehát a modern jogi gondolkodás közhelyeivel helyezkedtek szembe, alapvetően érzelmi alapon.

3. A jog szenvedélyei: egy „majdnem paradigmateremtő” kötet

1999-ben jelent meg a *The Passions of Law (A jog szenvedélyei)* című kötet,⁴² melyet a *law and emotions* tematikával foglalkozó kutatók a mai napig az irányzat kiindulópontjának és alpművének tekintenek.

A kötet bevezetőjében a szerkesztő – Susan A. Bandes –, aki az elkövetkező évtizedben az irányzat egyik meghatározó személyiségévé vált, több olyan tézist is megfogalmazott, melyek kijelölhetik a *law and emotions scholarship* elméleti kereteit és főbb kérdésfelvetéseit. Elsőként természetesen a modern jogtudomány hagyományos kiindulópontját, a jog és az érzelmek elválasztását exponálja, rámutatva e viszony tisztázatlanságára: a jog ugyanis egyes érzelmeket elfogadhatónak minősít, másokat elfogadhatatlannak, máskor pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyja azokat. A büntetőjog az egyetlen jogterület, ahol az érzelmek saját jogon helyet kapnak, erre legjobb példa a gyűlölet-bűncselekmények esetköre.⁴³ A jog e nyilvánvaló bizonytalansága az érzelmek kezelésében azért problémás Bandes szerint, mert a jogban nincs olyan terület, mely ne állna valamilyen kapcsolatban az érzelmekkel, gondoljunk a tárgyalásokra és az egyes jogterületekre. Véleménye szerint annak, hogy az érzelmek jogi jelenléte nem tudatosul bennünk, az a fő oka, hogy azok „szinte teljesen láthatatlanok” a jogi gondolkodás hagyományos keretei között.⁴⁴ E ponton a „jog és érzelmek” felfogás talán „legklasszikusabb” témája, a jog és érzelmek modern viszonyának kritikája és a kiindulópont újragondolásának igénye jelenik meg.

Másodsorban, a kötet szerkesztője több olyan területre is rámutat, melyek kutatása különösen gyümölcsöző lehet az érzelmi irányultság számára. Fontos kutatási irány az egyes jogágakban és jogterületeken megjelenő érzelmek vizsgálata, illetve azok érzelmi szempontú dekonstrukciója. Így kerülhet például napvilágra a jog és a bosszú kapcsolata,⁴⁵ vagy a szerelem természetéről vallott nézetek kifejeződése

⁴² BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999.

⁴³ BANDES, Susan A.: Introduction. In BANDES: *The Passions of Law*. 1–2. o.

⁴⁴ Uo. 2. o.

⁴⁵ SOLOMON, Robert C.: Justice v. Vengeance. On Law and the Satisfaction of Emotion. In BANDES: *The Passions of Law*. 123–148. o. (Solomon érvelése szerint a bosszú olyan társadalmilag konstruált érzelem, amely a közjóval és a joggal általában is összhangba hozható.)

a családjogban az azonos neműek házasságkötésének tiltásán keresztül.⁴⁶ További izgalmas kérdéskör lehet a büntetés és érzelmek kapcsolata,⁴⁷ mely egyrészt megmagyarázhatja a büntetések érzelmi okait, másrészt pedig rámutathat a büntetések által kiváltott érzelmekre is.⁴⁸ A jogkövetés jelensége is kínálhat érdekes problémákat az érzelmek jogi szerepével foglalkozni kívánó kutatóknak, ugyanis rámutathat arra, hogy a tekintélynek való engedelmességnek van érzelmi oldala is és ezért azt nem lehet kizárólag a félelemre korlátozni.⁴⁹ Utolsóként ki kell emelni a bíraskodás és az érzelmek több szempontból is elemezhető kölcsönhatásait; például vajon létezik-e egyáltalán érzelemmentes bíraskodás, illetve mi is lehet pontosan az érzelmek szerepe a bíró munkájában.⁵⁰ Az előbbi példálózó felsorolás jól mutatja, hogy széles és komoly perspektívák állnak az érzelmek jogi kutatása előtt, azonban az is látható, hogy ezek nagyon nehezen illeszthetők be egy egységes keretbe, mert az elméleti jogi gondolkodás igen különböző szakterületeihez kapcsolódnak (jogági elemzések, büntetéselmélet, a jogkövetés szociológiája, döntésemleletek).

A gyümölcsöző – a hagyományos jogelméletet minőségileg is megújítani képes – perspektívák felvillantása után a szerkesztő meglepő nyíltsággal mutat rá a *law and emotions* legkomolyabb, szinte megoldhatatlannak tűnő problémájára is. A jog érzelmi alapú megértése és újragondolása természetesen csak interdiszciplináris keretekben történhet, azaz az ún. „érzelemelmélet” eredményeinek integrálásával. Ez azonban számos kérdést felvet és több nehézséget is okoz. Ezek közül a legfontosabb az, hogy maga az „érzelemelmélet” sem egységes, hanem különféle területek mozaikdarabjaiból épül fel – a legfontosabbak: filozófia, pszichológia és neurotudományok¹, és emiatt még egy olyan alapkérdésben sem találhatunk egyetértést, mint az érzelmek definíciója.⁵¹ E fogalmi divergencia pedig képes jelentősen megnehezíteni a kutatómunkát.

⁴⁶ CALHOUN, Cheshire: Making Up Emotional People. The Case of Romantic Love. In BANDES: *The Passions of Law*. 217–240. o. (Calhoun amellett érvel, hogy az azonos neműek házasságát tiltó törvények mind a szerelemről alkotott romantikus koncepción alapulnak, mely csak férfi és nő között feltételez szerelmet.)

⁴⁷ SARAT, Austin: Remorse, Responsibility, and Criminal Punishment: An Analysis of Popular Culture. In BANDES: *The Passions of Law*. 168–190. o. (Sarat amellett érvel, hogy a megbánás még mindig fontos szerephez jut az egyes bűncselekmények értékelésében, annak ellenére, hogy a jog igyekszik ezt csökkenteni.)

⁴⁸ MINOW, Martha: Institutions and Emotions. Redressing Mass Violence. In BANDES: *The Passions of Law*. 265–281. o. (Minow elemzi, hogy korábbi tömeges jogsértések megtorlása milyen érzelmeket vált ki vagy hoz újra felszínre, és képes-e a korábbi érzelmi megrázkódásokat kezelni.)

⁴⁹ DEIGH, John: Emotion and the Authority of Law. Variation on Themes in Bentham and Austin. In BANDES: *The Passions of Law*. 285–308. o. (Deigh amellett érvel, hogy a jog tekintélyének elfogadása nemcsak racionális, hanem érzelmi alapon is megalapozható, és ez Hart elméletével is összhangba hozható.)

⁵⁰ POSNER, Richard A.: Emotion versus Emotionalism in Law. In BANDES: *The Passions of Law*. 309–329. o.

⁵¹ Az érzelemelmélet áttekintéséhez lásd DE SOUSA: Emotion.

Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a jogi kutatás keretei között az „érzelemelmélet” interdiszciplináris alkalmazása könnyen vezethet leegyszerűsítésekre vagy – amennyiben a jogi kutató átfogóságra és az aprólékos megértésre törekszik – a kutatás megbénulására.⁵² Egyáltalán nem könnyű azt a finom egyensúlyt megtalálni, mely az „érzelemelmélet” jogi felhasználásában a dilettantizmust elválasztja a valódi kutatómunkától. Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a jog belső logicizáltsága és intézményi természete miatt gyakran átformálja az érzelmeket is, érteve ez alatt azt, hogy az érzelem, miután valamilyen módon jogi minősítést nyer, gyakran önálló, az eredetitől részben eltérő tartalmat és funkciót kaphat. Bandes példája az empátia, mely rendkívül fontos az emberi életben, de a bírói döntést jelentősen megnehezítheti, és így – a hétköznapi életben betöltött funkciójával összehasonlítva – nem egyértelműen csak pozitív lehet a jogban betöltött szerepe.⁵³ Végző soron megállapítható, hogy a jog és érzelemelmélet viszonya – mivel eltérő természetű és elvárásokkal bíró jelenségekről van szó: az egyik egy funkcionális, gyakorlati rendszer, a másik pedig interdiszciplináris tudományterület – egyáltalán nem felhőtlen, sőt számos feszültség kódolt benne.

A *The Passions of Law* című kötet jelentősége – amellett, hogy meggyőzően bizonyította a jog érzelmi irányultságú kutatásának létjogosultságát és azt, hogy az hozzá tud járulni a jog jobb megértéséhez, mivel eddig kevésbé vagy egyáltalán nem vizsgált dimenziókat tárhat fel – abban állt, hogy részleteiben bemutatta a *law and emotions scholarship* három nagy területét: (i) az érzelmekre érzéketlen hagyományos felfogás kritikája és dekonstrukciója; (ii) egyes problémák elemzése; és (iii) a nélkülözhetetlen módszertani önreflexió. E kötet szilárd pontokat kínált a további kutatómunkához, azonban módszertani és tematikus sokszínűsége, valamint diverzifikáltsága miatt nem volt képes a jogelméleti kutatómunkának egy önálló, új paradigmát teremteni.

4. Az érzelmek kutatása – az utolsó bő évtized

A *Passions of Law* kötet megjelenése döntő hatást gyakorolt a jog érzelmi vetületeinek, a jog és érzelmek kölcsönhatásainak kutatására. Jelentősen megnőtt az ezzel foglalkozó publikációk száma, 2000 és 2006 között 133 ilyen témájú tanulmány jelent meg.⁵⁴ Nincs okunk feltételezni, hogy e dinamikus bővülés ne folytatódott volna napjainkig. E széles körű publikációs tevékenység jól mutatja, hogy e terület általában

⁵² BANDES: Introduction. 8. o.

⁵³ Uo. 9. o.

⁵⁴ MARONEY: Law and Emotions... 123. o. 16. lábjegyzet.

inspiráló a kutatók számára; ez az inspiratív hajtóerő pedig valószínűleg annak köszönhető, hogy e prizmán keresztül számos, a jogi gondolkodásban eddig még kielégítően meg nem válaszolt kérdés kerülhet előtérbe.

A publikációk megszaporozódása azonban nem vezetett az elméleti keretek tisztázásához. A kidolgozott, vagy legalábbis letisztult elméleti keretek hiányát jól mutatja, hogy az elsődlegesen problémafeltáró és tudományos eredményeket közreadó cikkek és könyvfejezetek mellett megjelent az önreflexió – azaz nem elsődlegesen tudományos kérdésekkel, hanem magával a tudománnyal foglalkozó⁵⁵ – szakirodalom is, mely a *law and emotions* kereteit és elméleti előfeltevéseit próbálta meg tisztázni.

A *law and emotions* kutatásoknak még a vázlatos áttekintése sem könnyű feladat az utóbbi másfél évtized publikációinak nagy száma és a kiforratlan elméleti keretek miatt. Ebben lehet segítségünkre, hogy két olyan tanulmány is megjelent az utóbbi években, mely magával a *law and emotions scholarship* foglalkozott, azaz az önreflexió jegyében annak természetére, céljaira és főbb területeire kérdezett rá.⁵⁶ A területtel kapcsolatos bizonytalanságokat jól jelzi, hogy e tanulmányokban – ha nem is gyökeresen, de számos ponton – eltérő nézetek jelennek meg a jog és érzelmek kölcsönhatásainak tanulmányozásáról. Mindezek ellenére nem lehetetlen nézőpontjaik egymásra vetítése, azok szinoptikus megközelítése ugyanis kiadhatja a *law and emotions* egy – igen tág – lehetséges elméleti keretét.

Az Abrams–Keren szerzőpáros a joggal és érzelmekkel kapcsolatos kutatásokat funkciójuk alapján sorolja három nagy csoportba. Azaz alapvetően a kutatások célkitűzéseinek szemszögéből kívánják a területet strukturálni. Három nagy célt vázolnak: (i) megvilágítás, (ii) vizsgálat, (iii) integráció.⁵⁷

Az első csoportba – *megvilágítás* – azok a kutatások tartoznak, melyek egy adott jogi problémát az érzelmek lencséjén keresztül elemeznek. Lényegében tehát arra próbálnak rávilágítani, hogy egy már jól ismert jogi jelenség mögött vagy hátterében milyen érzelmek állnak és ezek vizsgálata, előtérbe állítása mennyiben járulhat hozzá annak jobb megértéséhez.⁵⁸ Továbbá e körbe tartozhatnak azok a kutató-

⁵⁵ A jogösszehasonlítás¹ tudományelméleti irodalma jó példa arra, hogy amikor egy tudományág bizonytalan megalapozottságában, akkor jelenik meg a magával a tudománnyal, és annak jellegével foglalkozó szakirodalom nagy számban. Lásd CONSTANTINESCO, Léontin-Jean: *Traité de droit comparé. Introduction au droit comparé*. Paris, 1972. 176–204. o.

⁵⁶ MARONEY: *Law and Emotions...*; ABRAMS–KEREN: *Who's Afraid of Law and the Emotions?*

⁵⁷ ABRAMS–KEREN: *Who's Afraid of Law and the Emotions?* 2002. o.

⁵⁸ Huntington kutatásai arra mutatnak rá, hogy a családjog a szeretet/gyűlölet dichotómiájára épül, és így nem képes megfelelően kezelni az emberi érzelmek teljes spektrumát. A szerző javaslata szerint ezt úgy kell átalakítani, hogy a családjog képes legyen az emberi érzelmek teljes spektrumát kezelni és lehetővé tenni

sok is, melyek a jog érzelmekre gyakorolt hatásait elemzik; például azt, hogy egyes esetekben milyen, a jogalkotó eredeti szándékaitól független érzelmi hatás lehet egy jogi intézkedés végeredménye.⁵⁹

A „jog és érzelmek” kutatások következő iránya – *vizsgálat* – továbblép, ugyanis nem csak rámutatni kíván az érzelmek jogi relevanciájára és így jelzi a hagyományos felfogás problémáit, hanem önállóan elemzi is azokat. Itt valójában a legtágabban felfogott érzelmelemélet jogi felhasználásáról van szó; amikor egy-egy jogi probléma kapcsán a felmerülő érzelmi dimenziót annak elméleti elemzésével próbáljuk meg megérteni. E ponton jelenik meg markánsan az interdiszciplinaritás követelménye, ugyanis az e körbe tartozó kutatások leginkább pszichológiai, neurobiológiai, antropológiai és filozófiai eredmények jogi felhasználását jelenthetik.⁶⁰ Végző soron tehát minden olyan jogi kutatás ebbe a körbe tartozik, mely az érzelmelemélet eredményeit felhasználva jogi kérdéseket tárgyal és elemez.

Az utolsó cél – *integráció* – még egy további mozzanattal egészíti ki az előbbieket: az interdiszciplináris eredményeket felhasználva, az érzelmeket immár jobban megértve és ezt a megértést felhasználva az egyes jogterületek, a jogtudomány vagy a jogi gondolkodás továbbfejlesztésére törekszik. Az integráció célkitűzése tehát a legtágabb értelemben felfogott jogi gondolkodást próbálja átformálni az izolációs tézis feloldásával, beillesztve abba a „jog és érzelmek” kutatások eredményeit. Ez történhet az elmélet területén, az egyes jogintézmények fejlesztésén, a közbeszéd befolyásolásán vagy pedig a különféle szakpolitikák értékelésén keresztül. Tehát a „jog és érzelmek” kutatások eredményeinek segítségével különféle javaslatok fogalmazhatók meg a jogrendszer fejlesztésére és a jogi gondolkodás csiszolására vonatkozóan.⁶¹

Az előbbi, a *law and emotions scholarship* céljaira koncentráció értelmzéssel szemben áll Terry A. Maroney megközelítése, mely tematikusan próbálja rendszerezni e kutatási területet.⁶² Előre kell bocsátani, hogy e rendszerezést maga a szerző is viszonylagosnak tartja, mivel véleménye szerint egy adott kutatásban nagyon gyakran átfedéseket találhatunk.⁶³ Maroney kategóriáinak áttekintése e viszonylagosság

a kapcsolatok esetleges későbbi helyreállítását (reparatív modell). HUNTINGTON, Clare: Repairing Family Law. *Duke Law Journal*, 57. (2008) 5. sz., 1244–1319. o.

⁵⁹ A tinédzserek abortuszaival kapcsolatban kialakított USA-beli eljárásokat elemezve Sanger arra a következtetésre jut, hogy a szülői beleegyezés nélkül abortuszt kérő tinédzserek számára az a feltétel, hogy ezt egy bíróval kell megbeszélni, a megalázottság érzésének kialakulásához vezet. SANGER, Carol: Regulating teenage Abortion in the United States: Politics and Policy. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 3. (2004) 305–318. o.

⁶⁰ ABRAMS–KEREN: Who’s Afraid of Law and the Emotions? 2047. o.

⁶¹ Lásd részletesen uo. 2049–2073. o.

⁶² MARONEY: Law and Emotions... 125–133. o.

⁶³ Uo. 133. o.

ellenére sem haszontalan, mivel pontosan kijelöli azokat a nagy területeket, melyek körül a jog és érzelmek kölcsönhatásainak kutatása kikristályosodott az elmúlt közel másfél évtizedben.

E hat kutatási területet két nagy csoportba sorolhatjuk, melyeket fő hangsúlyaik alapján különböztethetünk meg. Úgy is mondhatnánk, hogy az alapvető különbséget az adja, hogy a „jog és érzelmekből” az „és” melyik oldalára fókuszálnak. Az első nagy csoport azoknak a területeknek az összessége, melyek az érzelmeket állítják a középpontba. Az amerikai szerző szerint idetartozik az: (i) érzelempontú; (ii) az érzelmi jelenségekre fókuszáló; és (iii) az érzelemelméleti megközelítés. Az első, érzelempontú megközelítés az a terület, mely talán elsőként merülhet fel mindenkiben, aki a jog és érzelmek kapcsolatának kutatása iránt érdeklődik. Az e területhez kapcsolódó tanulmányok egy-egy meghatározott érzelmek jogi megnyilvánulását vizsgálják, arra keresnek választ, hogy az milyen módon reflektálódik a jogban.⁶⁴ Az érzelmekre fókuszáló kutatások következő kategóriája nem az érzelmekre önmagukban, hanem az érzelmek által befolyásolt mentális folyamatokra vagy viselkedésekre koncentrál. Vagyis az iránt érdeklődnek, hogy a jog hogyan képes befolyásolni az emberekben lezajló érzelmi folyamatokat; milyen szerepet játszhat ezekben. Lényeges pont ezekben a kutatásokban – és ez komoly elméleti kihívásokat rejt magában –, hogy meg kell különböztetni az érzelmeket az azok operacionalizálására és külvilágban történő kifejezésére irányuló mentális folyamatoktól.⁶⁵ Az utolsó, harmadik kutatási terület e körben pedig az érzelemelméletek irányából közelíti meg problémáit. Tehát egy meghatározott érzelemelméleti kiindulópontot elfogadva egy adott jogi kérdést vizsgál részleteiben. Természetesen ez is számos buktatót jelenthet, mivel az érzelmekkel foglalkozó tudományterületek és a szakirodalom megsokszorozódása miatt maga az érzelemelmélet is olyan összetett és bonyolult terület, hogy egyáltalán nem magától értetődő egy adott elméleti kiindulópont kiválasztása és alkalmazása. Mindezek ellenére e megközelítés, amennyiben megalapozottan alkalmazák, sokat segíthet a jog érzelmekhez fűződő viszonyának jobb megértésében.⁶⁶

A Maroney által megkülönböztetett kutatási területek másik nagy csoportja, mely szintén három elemet foglal magában, az „és” másik oldaláról kiindulva, a jog irányából közelíti meg a jog és érzelmek kölcsönhatásainak elemzését. A jogi fóku-

⁶⁴ Klasszikus téma ebben a körben az undor vagy a félelem jogi megjelenésének elemzése. Lásd például SUNSTEIN, Cass R.: *Law of Fear: beyond the Precautionary Principle*. Cambridge, 2005.

⁶⁵ E kutatási irány keretében lehet rámutatni arra, hogy a jog gyakran azt az előfeltevést alkalmazza, hogy az emberek képesek saját érzelmeiket előrelátni. BLUMENTHAL, Jeremy A.: *Law and the Emotions: The Problems of Affective Forecasting*. *Indiana Law Journal*, 80. (2005) 2. sz., 155–238. o.

⁶⁶ KAHAN, Dan M. – NUSSBAUM, Martha C.: *Two Conceptions of Emotion in Criminal Law*. *Columbia Law Review*, 96. (1996) 2. sz., 269–374. o.

szű „érzelemkutatás” fő területei: (i) az egyes jogterületekre; (ii) a jogelméletre és (iii) a jogi aktorokra irányuló elemzés. Az első kutatási irány ismét csak egy olyan megközelítés, melyet magától értetődően sorolnánk ebbe a körbe. Itt a kutatók kiválasztanak egy jogágot vagy körülhatárolható jogterületet és azt vizsgálják, hogy a jognak e dimenziója hogyan viszonyul, vagy hogyan kellene viszonyulnia az érzelmekhez. E körben magától értetődik a büntetőjog és a büntető eljárásjog elemzése, különösen mivel az érzelmek szerepet kaphatnak az egyes cselekmények büntetőjogi értékelésében, így a jog is kifejezetten elismeri őket, illetve megpróbálja valamilyen módon beilleszteni a jog keretei közé.⁶⁷ A magától értetődő büntetőjogi elemzés mellett e megközelítés számos további területen nyithat új perspektívákat.⁶⁸ A második irányultság célja nem a jog, hanem a jogról való elméleti gondolkodás és az azokban rejlő, az érzelmeket elméleti igénnyel megközelítő állítások vizsgálata. Arról kaphatunk tehát képet e területen, hogy egy adott jogelméletnek milyen a viszonya az érzelmekhez, és milyen – gyakran kifejezetten nyilvánvalóvá nem tett – elméleti állításokat tesz magáévá azokról. Ez hozzásegíthet minket az elméleti önreflexióhoz, ezzel pedig közelebb kerülhetünk a jogelmélet megértéséhez és sikeres műveléséhez is. Maroney jelzi, hogy e kutatások eddig csak két területen, a jog és közgazdaságtan, illetve a feminista jogelmélet keretei között kezdődtek meg.⁶⁹ A harmadik alterület a jogi irányú érzelemkutatásokban pedig azokat a vizsgálódásokat fogja össze, melyek a jogot és a jogrendszer működését jogi aktorok vizsgálatával foglalkoznak. Érthetően e területen zajlott a legtöbb empirikus kutatás, melyek leginkább – az amerikai jogrendszer sajátosságait ismerve érthetően – az esküdtekre és a bírákra koncentráltak.⁷⁰

Mint látható, a „jog és érzelmek” kutatások lendületesen fejlődtek az elmúlt időszakban az észak-amerikai jogtudományban és ennek köszönhetően számos eltérő terület került érdeklődésük fénykörébe, továbbá gyakran még az egységesnek tűnő azonos területeken belül is eltérő hangsúlyok jelentek meg. Az előbbieken bemutatott értelmezések alapján – melyek nem feltétlenül mutatnak egy irányba – a „jog és érzelmek” körébe tartozó kutatásokat az 1. táblázat szerint csoportosíthatjuk.

- .....¹
- ⁶⁷ Rámutattak például arra, hogy az emberölés jogi meghatározásai magukban rejtik azt is, hogy egy adott korban és kultúrában milyen érzelmeket tartanak „megfelelőnek”, melyek ezek „megfelelő” kifejezőmódjai. NOURSE, Victoria: *Passion's Progress: Modern Law Reform and the Provocation Defense*. *Yale Law Journal*, 12. (1997) 106. sz., 1403–1405. o.
- ⁶⁸ Az alkotmányjog területén lásd például SAJÓ: *Constitutional Sentiments*.
- ⁶⁹ Lásd például ABRAMS, Kathryn: *Legal Feminism and the Emotions: Three Moments in an Emerging Relation*. *Harvard Journal of Law & Gender*, 28. (2005) 2. sz., 325–344. o.
- ⁷⁰ Például arra, hogy mi az érzelmek szerepe a bírói döntésben. Lásd BANDES, Susan A.: *Fear and Degradation in Alabama: The Emotional Subtext of University of Alabama v. Garrett*. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*, 3. (2003) 520–536. o. (BANDES³ amellett érvel, hogy a federalizmushoz kapcsolódó legfelsőbb bírósági ítéletekben jól érzékelhető a bírák érzelmi azonosulása (empátiája) a tagállamokkal, különös tekintettel azok méltóságára.⁴)

1. hiányzik a lénia
[ildikoberci]

2. **Journal**
kurzív [ildikoberci]

3. **(Bandes**
[Bandes [ildikoberci]

4. **méltóságára.)**
méltóságára.]
[ildikoberci]

1. táblázat¹

A kutatás célja / A kutatás területe	Megvilágítás	Vizsgálat	Integráció
Az érzelmek irányából megközelítve	a) érzelmközpontú kutatások	a) az érzelmi jelenségekre fókuszáló kutatások b) érzelemelméleti kutatások	a) az érzelmi jelenségekre fókuszáló kutatások b) érzelemelméleti kutatások
A jog irányából megközelítve	a) jogterületi megközelítés b) jogelméleti megközelítés c) jogi aktorok vizsgálata	a) jogterületi megközelítés b) jogelméleti megközelítés c) jogi aktorok vizsgálata	a) jogterületi megközelítés

1. 1. táblázat

1. táblázat. A "jog és érzelmek" körébe tartozó kutatások csoportosítása [Jldikoberci]

2. a léniák vastagsága egységes legyen [pordanyk]

5. A „jog és érzelmek”: bizonytalanságok, kihívások

Az előbbieket áttekintve két általános kérdést kell még megvizsgálnunk ahhoz, hogy többé-kevésbé megfelelő alapot kapjunk a „jog és érzelmek” mozgalom megértéséhez. Az első kérdés arra vonatkozik, hogy vajon beszélhetünk-e egyáltalán egységes elméleti irányzatról. Másodsorban érdemes egy fogalmi és ehhez kapcsolódó módszertani problémára is felhívni a figyelmet.

a) JOGELMÉLET-E A „JOG ÉS ÉRZELMEK”?

A különféle „jog és ...” irányzatoknál inter- vagy multidiszciplináris természetükből következően fokozottan vetődnek fel a tudományelméleti problémák. Ezek egyike, hogy az adott irányzatot vajon a jogtudomány rendszerében hova soroljuk be, egyáltalán besorolhatjuk-e valahova. Témánk vonatkozásában ez a kérdés úgy vetődik fel, hogy vajon az a jogelmélet részeként önálló kutatási területet alkot-e. A kérdés tisztán elméleti jelentőségűnek tűnhet, azonban számos gyakorlati következménye van. Amennyiben ugyanis elfogadjuk a „jog és érzelmek” önállóságát a jogelméleten belül, akkor az önmagában komoly legitimáló erőt jelenthet a tudományművelés különféle megoldásai szempontjából (például folyóiratok, intézetek, alapítványok és tanzékek működtetése).

Egy tudományág vagy -terület önállóságának legfontosabb feltétele, hogy az adott terület képes legyen olyan összefüggő elméleti és módszertani keretet kínálni, melynek segítségével a vizsgált jelenségek logikusan és összefüggéseikben értelmezhetőek és így tudományos igényű állítások fogalmazhatóak meg róluk. Azaz tudományos előfeltételek olyan zárt rendszerét kínálja fel, melyek alapján egy adott problémakör kapcsán további kutatások és vizsgálatok végezhetőek és így a koráb-

bi előfeltevéseket továbbfejlesztő válaszok fogalmazhatóak¹ meg a kutatókat érdeklő kérdésekre.⁷¹

A „jog és érzelmek” körébe sorolt kutatások kapcsán könnyen észrevehető, hogy az előbbiek még nem alakultak ki. Jelenleg olyan sokféle és divergens kutatást sorolnak e körbe – igen távol áll egymástól például az esküdtek empátiájának vizsgálata a családjog mögött álló érzelmek koncepció dekonstrukciójától –, hogy ezek alapján lehetetlen egy egységes előfeltevés-rendszert rekonstruálni. A fentebb bemutatott – a „jog és érzelmek” tematikát uraló – különféle irányok mind-mind magukon viselik jogterületi-, jogelméleti-² vagy társadalomtudományi háttérük előfeltevéseit. Mivel ezek mind-mind önálló tudományos gondolatrendszerek részei, annyira távol állnak egymástól, hogy nem hozhatók így közös nevezőre. Ha pedig minden áron valamiféle közös előfeltevés-rendszert kívánunk találni, az az előbbi sokszínűség és divergencia miatt szükségszerűen kimerül olyan, tudományosan értékelhetetlen állításokban, mint például: a jog és az érzelmek között van valamiféle kapcsolat; vannak jogágak, melyek kifejezetten reflektálnak az érzelmekre, mások kevésbé; a bírót az érzelmei is befolyásolják stb.

Megállapítható, hogy a „jog és érzelmek” az igen impresszív publikációs teljesítmény ellenére sem teremtette meg a jogelméleti kutatás egy új, fogalmi és módszertani értelemben önálló és elkülönült területét, hanem a jogtudomány legkülönbözőbb területeihez tartozó olyan kutatások összefoglalását jelenti, melyek valamilyen mértékben újra kívánják értékelni a modern jogi gondolkodást meghatározó, a jogot és az érzelmeket mereven szétválasztó felfogást.

b) ÉRZELEMFOGALMAK A JOGTUDOMÁNYBAN – A TRANSZPLANTÁCIÓ KIHÍVÁSAI

Az egységes gondolkodási keret hiánya részben abból is következhet, hogy a „jog és ...”³ másik oldalán nem egy bevett tudományterület – mint például közgazdaságtan vagy pszichológia – áll, hanem egy olyan fogalom, mely több és igen különböző tudományterület tárgya, ezért jelenleg nem létezik általánosan elfogadott meghatározása. Emiatt valójában az is bizonytalan és az interdiszciplináris kiindulópont által komolyan befolyásoltá válik, hogy egyáltalán mi is pontosan az, aminek a joggal való kapcsolatát kutatjuk.

Az előbbi, fogalm meghatározásból eredő probléma két szinten is érzékelhető e terület kutatásaiban. Az első ezek közül az, hogy egyáltalán általánosságban tudunk-e egy használható munkadefiníciót kialakítani az érzelemről. Meghatározható-e⁴ az érzelem fogalma az absztrakció olyan szintjén, hogy az tudományos igénnyel alkalmazhatóvá váljon a jogról való gondolkodásban. Az érzelemmel foglalkozó

⁷¹ KUHN: A tudományos forradalmak szerkezete. 36–54. o.

1. fogalmazhatóak
fogalmazhatóak
[pordanyk]

2. jogterületi-,
jogelméleti-
jogterületi, jogelméleti
[pordanyk]

3. „...”
előző sorba [pordanyk]

4. e
előző sorba [pordanyk]

egyed tudományterületek természetesen számos eltérő meghatározást kialakítottak már – ezekre azonban nem kell most kitérnünk, csak érdemes ezt jelezni.⁷² Susan Bandes és Jeremy Blumenthal egy nemrég megjelent tanulmányában vállalkozik e feladatra, és meghatározásuk jól illusztrálja az előbbi nehézségeket. Véleményük szerint az érzelem a következőképpen határozható meg:

Az érzelmek olyan, az agy egészében végbemenő értékkelő és motiváló folyamatok, melyek segítenek az ingerek értékelésében és az azokra adott reakciókban. Továbbá, az érzelmek társadalmi és kulturális környezetben alakulnak ki, értelmeződnek és kommunikációjuk is ott zajlik. Az érzelmek befolyásolják azt, hogyan tekintünk az információra, hogyan kategorizáljuk és értelmezzük azokat, emellett befolyásolják a mások szándékaira és hitelességére vonatkozó értékelésünket, valamint abban is segítenek dönteni, hogy mi fontos és értékes. Talán az a legfontosabb, hogy az érzelmek arra ösztönöznek minket, hogy odafigyeljünk a döntéseink következményeire, vagyis hogy egyes szituációkban cselekedjünk vagy tartózkodjunk a cselekvéstől.⁷³

E meglehetősen összetett meghatározás lényeges állításai az érzelmekről a következők: (i) az érzelmek értékkelő és motiváló folyamatok; (ii) melyek társadalmi-kulturális viszonyrendszerben értelmeződnek és (iii) befolyásolják világlátásunkat, illetve (iv) motiválják a döntéseinket. Az érzelmek tehát agyi folyamatok, melyek megjelennek emberi kapcsolatainkban; befolyásolva vagy ösztönözve minket. Nehéz jelenleg eldönteni, hogy egy ilyen definíció alkalmazható-e a jogi kutatásban, mindenesetre megalapozottan vehet fel kérdéseket.⁷⁴

Akkor sem jutunk közelebb az érzelmek jogtudományban alkalmazható tudományos definíciójához, ha a negatív definíció módszerét alkalmazzuk, azaz azt jelöljük ki, hogy mi nem tartozik biztosan a fogalomhoz. Erre is kísérletet tesz az előbbi szerzőpáros amellest érvelve, hogy az érzelmek „nem alkalmoszerű, intenzív, előreláthatatlan hangulatok, melyek összeütközésbe kerülnek a racionalitás stabil állapottával”.⁷⁵ Az előbbi, egyébként fontos meglátás – mely jelzi, hogy az érzelmek nem állnak szükségszerűen ellentétben a racionalitással – kétségkívül lényeges a *law and emotions* keretei között, de használható munkadefiníciót nem ad.

⁷² Lásd részletesen DE SOUSA: Emotion. 2–6. pont.

⁷³ BANDES, Susan A. – BLUMENTHAL, Jeremy A.: Emotion and the Law. *Annual Review of Law and Social Sciences*, 8. (2012) 163–164. o.

⁷⁴ Például: Nem túlzottan kiterjesztő-e ez a definíció? Nehezen kezelhetőek ugyanis egységes keretben egy jelenség – többek között – neurotudományos, kulturális és szociálpszichológiai vonatkozásai. Nem túlzottan racionális-e a fenti meghatározás? Minden állítás valamiképpen az emberi cselekvés befolyásolására utal, arra azonban nem, hogy ezek gyakran nem a racionálisnak és kiszámíthatónak vélt irányba mozdítják el az adott cselekvést vagy döntést.

⁷⁵ BANDES–BLUMENTHAL: Emotion and the Law. 164. o.

1. társadalmi-kulturális
társadalmi-kulturális
[pordanyk]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

Az érzelmek definíciójával kapcsolatos nehézségeknek van egy további szintje is. Ez pedig az egyes érzelmek meghatározásának problematikája. Bevettnék tekinthető a „jog és érzelmek” kutatásokban, hogy a szerzők egy meghatározott érzelm valamilyen jogi vonatkozására kérdeznek rá. Ez azonban további kérdésekhez vezet, mivel az egyes érzelmek meghatározása jelentősen eltérhet tudományterületenként; más lesz a félelem fogalma egy agykutató, egy antropológus és egy pszichológus számára,⁷⁶ és ugyanígy eltérhet egy teológus és egy filozófus meghatározása a szeretetről.⁷⁷ Ez nem teszi lehetővé az ilyen kutatásokat, azonban a kutatóknak mindig tisztában kell lenniük azzal, hogy pontosan milyen érzelmfogalmat használnak és a fogalom – a tudományterületi eredetével összhangban – az adott érzelm mely jellemzőit domborítja ki. Nagyon fontos tehát jelezni az adott érzelmfogalom pontos kereteit és az ebből fakadó következményeket következetesen érvényesíteni a kutatás során.

A fogalomhasználat kérdése egy további problémához vezet el, ez pedig nem más, mint a „fogalmi transzplantáció”. A jogelmélet történetében ugyanis már többször is rámutattak arra, hogy abban az esetben, ha egy társadalomtudományi fogalmat jogi kontextusban kezdünk el alkalmazni, az annak fogalmi átalakulásához vezet.⁷⁸ Ez az érzelmek kapcsán is tetten érhető, hiszen a jogban rejlő belső racionalitás és instrumentalitás az érzelmekről alkotott, alapvetően szaktudományos igénnyel megfogalmazott fogalmakat is átformálhatja, leginkább egyszerűsítve azokat. A magyar büntetőjog „erős felindulás” fogalma az érzelmi egyensúlyvesztés⁷⁹ komplex szituációjából csak annak a jog számára értékelhető vonatkozását, a belső egyensúly megbomlását, a tudat elhomályosulását és a megfontolás elvesztését ragadja meg, így jelentősen leegyszerűsíti azt.⁸⁰ A jog érzelmi dimenzióinak kutatásánál tehát mindig tudatában kell annak lenni, hogy az egyes érzelmek a jog viszonyrendszerében a bevettől eltérő értelmezést kap(hat)nak, illetve azt is figyelembe kell venni, hogy a jogban megtalálható érzelmfogalmakra mindig rányomja a bélyegét a jogiság.

A „jog és érzelmek” kutatások tehát egyáltalán nem maguktól értetődőek, a megfelelő kiindulópont kiválasztása komoly interdiszciplináris előkészítést feltételez, mind az adott érzelm megragadása, mind működésének mechanizmusai kapcsán.

⁷⁶ Uo. 164. o.

⁷⁷ Vö. például Nemeshegyi Péter atya teológiai és André Comte-Sponville materialista, filozófiai megközelítését. NEMESHEGYI Péter: *Jó az Isten*. Róma, 1981 és COMTE-SPONVILLE, André: *Kis könyv a nagy erényekről*. Budapest, 2001. 265–347. o.

⁷⁸ Klasszikus példa Arisztotelész egyenlőségfogalmának jogi átalakulása vagy a felelősség fogalma. PESCHKA Vilmos: *Az etika vonzásában (Jogelméleti problémák az etika aspektusából)*. Budapest, 1980. 42–76. o., 164–177. o.

⁷⁹ Vö. például HERMAN, Judith L.: *Trauma és gyógyulás*. Budapest, 2003.

⁸⁰ 15. sz. irányelv IV.

1. **tetőjog „erős felindulás” fogalma...**
laza szedés [pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

6. Jog és érzelmek? Jog és érzelmek!

E ponton, összefoglalva, a következőket fogalmazhatjuk meg az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő észak-amerikai *law and emotions scholarship* mozgalmáról.

Kiindulópontként megállapíthatjuk, hogy e mozgalom elévülhetetlen érdemeket szerzett a jogtudományi kutatások nézőpontjainak általános újrapozicionálásában. A különféle jogterületeken és problémaköröknél ma már egyenrangú alternatíva egy kérdés vizsgálatánál az érzelmi irányú megközelítés, noha nem vált általánossá. Természetesen sokan tagadhatják vagy negligálhatják az érzelmek jogi szerepét, de a „jog és érzelmek” mozgalom elmúlt több mint két évtizedes eredményei sikeresen irányították rá a jogi gondolkodás figyelmét erre a problematikára. Ez pedig jelentősen hozzájárult a diskurzus gazdagodásához, természetesen anélkül, hogy az izolációs tézist teljes egészében elvetette volna a jogtudomány. Feltehetően erre nincs is szükség, mivel a jog és érzelmek radikális elméleti szétválasztásának megvan a maga – a jog és jogtudomány szempontjából nélkülözhetetlen – funkciója, mint azt korábban már láthattuk.

Mindenképpen jelezni kell, hogy napjaink gyorsan fejlődő jogtudományában nem a „jog és érzelmek” az egyetlen olyan terület, melyben szerepet kap az érzelmek jogi funkcióinak elemzése. A „jog és közgazdaságtan” egyik ágaként kialakuló, az emberi döntéseket előtérbe állító *behavioral law and economics* és az emberi aggyal foglalkozó neurotudományok jogi vonatkozásait kutató *law and neuroscience* megközelítés szintén szembekerül az érzelmek kérdéskörével.⁸¹ Mindkettőben közös, hogy nem lépték át a modern jogtudomány Rubiconját olyan értelemben, mint a „jog és érzelmek”; ugyanis nem kérdőjelezzik meg a jogban rejlő inherens racionalitást – azaz az izolációs tézist –, továbbá az érzelmeknek csak kiegészítő szerepet szánnak, nem pedig saját jogon foglalkoznak velük.⁸² E két legújabb kutatási terület csak jobban kihangsúlyozza a „jog és érzelmek” legalapvetőbb vonását: azt, hogy megpróbálja vitatni és feloldani a jog és a racionalitás között fennállóan vélt szoros kapcsolatot. Létezik tehát az az önálló út, melyen a „jog és érzelmek” mozgalom előrehalad, noha számos elméleti és gyakorlati problémával kell ennek során szembenéznie.

Mint láttuk, e megközelítés nem felel meg egy elkülönült jogelméleti iránnyal szemben támasztott követelményeknek, mivel túlzottan sok autonóm területet fog át, és ezért még nem alakulhatott ki az előfeltevések egy koherens rendszere. Gyümölcsözően alkalmazható viszont – kellő módszertani figyelemmel – egyes jogterüle-

⁸¹ E két irányzat bemutatását és a legalapvetőbb irodalmi munkák felsorolását lásd ABRAMS-KEREN: *Who's Afraid of Law and the Emotions?* 2018–2027. o.

⁸² Uo. 2019., 2025. o.

teken jól körülhatárolt problémák vizsgálatára. Ez e mozgalom valódi „hozzáadott értéke”, mivel az érzelmek jogtudományi emancipációjával a kutatás olyan dimenzióit tárja fel, melyek a hagyományos keretek között láthatatlanok vagy „művelhetetlenek” maradtak volna. A jogi problémák új nézőpontjának kialakítása tehát a „jog és érzelmek” legfontosabb értéke.⁸³

Utolsóként érdemes vázlatosan arra is kitérni, hogy vajon milyen egy valóban tudományos „jog és érzelmek” kutatási program. Véleményem szerint egy ilyen kutatás sikeres kivitelezéséhez hat lépés nélkülözhetetlen:

1. Széles körű interdiszciplináris kutatás, azaz egyfajta alapozás a vizsgált probléma megértése érdekében.
2. A „jog és érzelmek” vonatkozó irodalmának áttekintése, mert így nyerhetünk képet arról, hogy milyen eredményeket értek el, illetve milyen problémák vetődtek fel.
3. Az érzelemelméleti kiindulópont megválasztása, választás az esetleges versengő értelmezések közül. Ez a lépés kulcsfontosságú, ugyanis az így kiválasztott fogalmi keret fogja a későbbi kutatást és az eredményeket meghatározni.
4. Maga a konkrét kutatás, beleértve a jogi kérdés érzelmi vetületeinek vizsgálatát, természetesen a kiinduló előfeltevéseket következetesen érvényesítve.
5. Az eredmények bemutatása, elemzése és esetleges összevetése a témára vonatkozó hagyományos és „jog és érzelmek” irodalommal.

V. Alkalmazott „jog és érzelmek”: az érzelmek a közép-európai alkotmányfejlődésben – különös tekintettel a nemzeti érzelmekre és a félelemre

Azért, hogy a „jog és érzelmek” relevanciáját nemcsak elméletben, hanem egy konkrét problémakörön keresztül is érzékelhessük, egy első látásra szokatlan tézis mellett fogunk érvelni a következőkben: az ún. közérzúletek – az érzelmek közösségi megnyilvánulásai – az elmúlt húsz évben tartalmi értelemben is alakították a közép-európai alkotmányos kultúrákat. A közép-európai jogrendszerekkel foglalkozó

⁸³ Bandes és Blumenthal – jól példázva az új problémahorizontok megnyitásának lehetőségeit – legfrissebb tanulmányában öt potenciális új kutatási lehetőségre mutat rá: (i) a jogi doktrínák érzelmi vetületeinek elemzése; (ii) az esküdtszék – mint kollektív entitás – érzelmi dinamikáinak elemzése; (iii) az érzelmek szerepe a meggyőzésben; (iv) az érzelmek szerepe a törvényhozásban; (v) az érzelmek intézményi átadásának vizsgálata. Érdemes megfigyelni, és ez lehet az elmúlt évek egyik fontos tendenciája, hogy a kutatási területek és javaslatok egyre inkább a közjog, valamint az intézmények működése felé mozdul el. BANDES-BLUMENTHAL: *Emotion and the Law*. 175. o.

kutatók⁸⁴ eddig még nem fordítottak komolyabb figyelmet az érzelmek szerepére munkáikban, esetleges másodlagos vagy harmadlagos tényezőként vették őket számításba, ha egyáltalán utaltak valamilyen módon rájuk.⁸⁵ Azonban ha megpróbáljuk a közérzúletek hatását is figyelembe venni, az segíthet az elmúlt huszonöt év alkotmányfejlődésének jobb megértésében, és ez akár a tudományos diskurzus számára is új perspektívákat nyithat.⁸⁶

A közép-európai alkotmányos kultúrák átalakulását befolyásoló legfontosabb hatásokat már több nézőpontból is megvizsgálták a jogirodalomban, leginkább filozófiai, ideológiai, történelmi és jogi érvekkel próbálták magyarázni a különféle jellegzetességeket.⁸⁷ Ellentétben e korábbi kísérletekkel, ez a rész a „jog és érzelmek” szemszögéből tekint erre a kérdéskörre, leginkább azért, hogy egyes problémákat új fénytörésbe állítva új és eltérő természetű összefüggésekre mutasson rá.

1. Az érzelmektől a közérzúletekig

Elsőként bizonyos elméleti kérdéseket kell tisztázni, enélkül ugyanis nem lehetséges a későbbi következtetéseket tudományos igényvel megalapozni. A későbbi következtetések kiindulópontja – ezt mindenképpen hangsúlyozni kell –, hogy általánosságban nem az érzelmekre épül, hanem az ún. alkotmányos érzelmek fogalmára

⁸⁴ Közép-Európáról mint történelmi jelenségről lásd Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest, 1983; SCHÖPFLIN, George: *The Political Traditions of Eastern Europe*. *Daedalus*, 119. (1990) 1. sz., 55–90. o.; PÉTER László: *Közép-Európa és visszavetítése a múltba*. In Módos Péter (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest, 2005. 209–225. o.; PÉTER László: *Autokrácia Kelet-Európában*. In PÉTER László: *Az Elbától keletre*. Budapest, 1998. 37–59. o.

⁸⁵ Lásd például ROTH, Stephen J.: *The Effect of Ethno-Nationalism on Citizens' Rights in the Former Communist Countries*. In Sajó András (szerk.): *Western Rights? Post-Communist Application*. Hague–London–Boston, 1996. 273–290. o.

⁸⁶ A hagyományos jog-összehasonlítás nem képes a mai napig lényegében megragadni a közép-európai volt szocialista jogrendszerekkel történeteket. Formáljogi szinten, a széles körű jogátvételek köszönhetően, nem nehéz amellett érvelni, hogy ezek a jogrendszerek immár hasonultak a nyugati jogokhoz. Azonban, amennyiben rendelkezünk valós tapasztalatokkal e jogrendszerek napi működéséről, számos olyan tényezőt tudunk említeni, amelyek árnyalják az előbbi megállapítást, bár ezek nem szigorúan a jogi szabályokhoz, hanem sokkal inkább a jogi kultúrához kötődnek. Az ún. kulturális jog-összehasonlításban [lásd például LEGRAND, Pierre: *How to Compare Now? Legal Studies*, 16. (1996) 2. sz., 232–242. o.; LEGRAND, Pierre: *The European Legal Systems are not Converging. The International and Comparative Law Quarterly*, 45. (1996) 1. sz., 52–81. o.] kaphat szerepet az érzelmek kutatása, mivel láthatóvá tehet olyan összefüggéseket, amelyeket a hagyományos összehasonlító jog nem képes felismerni.

⁸⁷ Lásd például PRIBAN, Jiri – YOUNG, James (szerk.): *The Rule of Law in Central Europe*. Dartmouth–Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, 1999. kötet tanulmányait.

1. 90. o.; P ÉTER László:
Közép-Európa...
sorkizárt [Ildikoberci]

2. Commu- nist
Commun-ist
[borsosagnes]

támaszkodik (*constitutional sentiments*).⁸⁸ Sajó András egy nemrég megjelent munkájában mutatott rá arra, hogy az alkotmányos érzelmek az általános közérzületek különleges csoportját alkotják, és az különbözteti meg őket a többi közérzülettől, hogy kapcsolódnak az alkotmányossághoz és a közügyekhez.⁸⁹ E rész tehát nem kíván általánosságban beszélni az érzelmek szerepéről az alkotmányosság kapcsán, hanem ennél jóval szerényebb állításainak érvényességi köre, mivel kizárólag az alkotmányos érzelmekre koncentrál.

A közérzületek olyan társadalmi szinten egymásra ható egyéni érzelmekből származnak, melyek képesek stabil – azaz hosszú távon fennmaradó és tartós – érzelmi mintákat létrehozni. Sajó érvelése szerint, ha egy társadalom hosszabb távon reflektál ezekre az érzelmi mintákra a közbeszédben, akkor fokozatos homogenizációs és konszolidációs folyamat kezdődik meg, mely elvezethet egy új közérzület kialakulásához. A közérzületek kialakulásában és formálódásában mind a kultúra, mind a média kiemelkedő szerepet játszik. A kultúra szabályozza, hogy az emberek hogyan és miként fejezhetik ki az érzelmeiket, míg a média biztosítja az ahhoz szükséges különféle csatornákat. Összegezve megállapíthatjuk, hogy egy közérzület több mint az „egyéni érzelmek egyszerű összeadódása”, mivel azok mindig rendszerezettek, valamint a közügyekhez kapcsolódnak.⁹⁰ Továbbá azok a közérzületek, melyek elsődlegesen alkotmányos vagy politikai kérdésekkel kapcsolatosak, alkotmányos érzelmekké is válhatnak és így képesek lehetnek az alkotmányos kultúrát és az alkotmányt magát is befolyásolni.

Könnyebben megérthetővé teszi az alkotmányos érzelmek születéséről szóló előbbi elméletet, ha azt egy egyszerű példával illusztráljuk. Vitathatatlan, hogy a félelem egyike az általános emberi érzelmeknek,⁹¹ maga a félelem pedig számos ok miatt alakulhat ki. Az emberek félhetnek a kiszámíthatatlan jövőtől, az előre nem látható katasztrófáktól, egyes meghatározott személyektől, különféle betegségektől, és sok egyéb dologtól is. Az előbbieket mellett az emberek egy közösségben félelemmel tekinthetnek a zsarnoki, korlátlan hatalomra is. Amennyiben a közösség tagjai elkezdik közösen megvitatni ilyen irányú aggodalmaikat és ez a téma a közbeszéd részévé válik, akkor ez a félelem – melynek tárgya a zsarnoki hatalomgyakorlás –

⁸⁸ Úgy gondolom, hogy a *constitutional sentiments* kifejezést helyesebb „alkotmányos érzelmek”-nek fordítani, mert ez a kifejezés jobban megállja a helyét a magyar nyelvben, mint az idegenül ható „alkotmányos érzület” szó szerinti fordítás. Ezért a továbbiakban ezt a kifejezést használom.

⁸⁹ SAJÓ: *Constitutional Sentiments*. 12. o.

⁹⁰ Uo. 20. o.

⁹¹ A szakirodalomban hat vagy hét alapérzelmet (boldogság, szomorúság, félelem, undor, düh, meglepődés és esetlegesen kételkedés) különítenek el. Lásd HESS, Ursula – THIBAUT, Pascal: Darwin and Emotion Expression. *The American Psychologist*, 64. (2009) 2. sz., 120–128. o.

olyan strukturált társadalmi szintű jelenséggé alakul, mely egyértelmű társadalmi-politikai jelentést nyer: a hatalmat korlátozni kell, mivel az ellenőrzés hiánya veszélyes a társadalomra. E folyamat eredményeként pedig egy olyan új alkotmányos érzelem születik, mely minőségileg különbözik az egyéni aggodalmaktól, mivel nem egyéni szinten, hanem a politikai szféra és a közbeszéd keretei között fogalmazódik meg.⁹² Ha az alkotmányozó valamilyen okból érdekelt abban, hogy a korlátlan hatalom veszélyeivel kapcsolatos közérzületeket és aggodalmakat figyelembe vegye, akkor megnyílik annak lehetősége, hogy az alkotmányosság formálása során erre is tekintettel legyenek.

Hogyan és milyen feltételek között lehet sikeres – értve ez alatt azt, hogy képessé válik egyes alkotmányos rendelkezések tartalmi befolyásolására – egy alkotmányos érzelem? Természetesen számos alkotmányos érzelem verseng egy adott történelmi pillanatban és ezek közül mindig vannak olyanok, melyek nem tudják befolyásolni az alkotmányfejlődést, míg mások kifejezetten sikeresek e téren. Sajó szerint egy közérzület megjelenése az alkotmányban mindig a hatalom döntésétől függ, azonban vannak olyan tényezők, melyek javítják ennek az esélyét. Ezek közül az erkölcs az egyik legfontosabb. Ha egy alkotmányos érzelem mögött széles körű erkölcsi helyeslés áll, ami kifejezi, hogy azt az emberek általában helyesnek tartják, és úgy vélik, hogy az alkotmányban annak meg kell jelennie, akkor ez kedvező helyzetet teremt annak alkotmányos szintű elfogadására. Ennek fő oka, hogy a politikuskok – és így a politikai szféra is – általában olyan döntéseket igyekeznek hozni, melyek összhangban állnak a többség érzelmeivel, illetve a széles körben elterjedt erkölcsi ítéletekkel. Az észak-amerikai abolícionista mozgalom kialakulása vagy az 18. század utolsó évtizedeiben megfogalmazott emberi jogi deklarációk időszaka jó példa lehet erre. Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy az alkotmányos érzelmek alkotmányjogi recepciója minden esetben függ a korszaktól és a kultúrától, ezért nem beszélhetünk általános törvényszerűségekről.⁹³

Miután tisztáztuk a leglényegesebb elméleti problémákat, még egy kérdést kell röviden megvilágítani az alkotmányos érzelmeken alapuló megközelítéssel kapcsolatban. Ez a rész egyáltalán nem állítja azt, hogy az alkotmányos érzelmek „jog és érzelmek” szempontú kutatása teljes mértékben képes megmagyarázni a közép-európai alkotmányos kultúrák egyedi, és több esetben széttartó jellemzőit. Ez nyilvánvalóan a benne rejlő magyarázó erő túlértékelése lenne, hiszen számos más tényező – például történelmi, politikai vagy kulturális sajátosságok – ugyanúgy ala-

⁹² SAJÓ András: *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest – New York, 1999. 1–47. o.

⁹³ SAJÓ: *Constitutional Sentiments*. 25. o.

kítják azokat. Ezért az elkövetkező gondolatmenet célkitűzése sokkal szerényebb, pusztán csak azt szeretné jelezni, hogy az alkotmányos érzelmeket ugyanúgy érdemes figyelembe venni, mint más tényezőket, mivel ez tovább árnyalhatja a kérdéskörrel alkotott képünket.⁹⁴

2. A nemzeti érzelmek az alkotmányfejlődés hátterében

Tagadhatatlan, hogy a régió fejlődését – más tényezők mellett – egyfajta nemzeti reneszánsz is alakította az elmúlt huszonöt évben. A nemzeti érzelmek azonnal előtörtek a vasfüggöny leomlását követően.⁹⁵ A balti államok újjászületése, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása egy viszonylag rövid időszakon belül, illetve olyan „új” államok születése, mint például Moldávia, Szlovénia vagy Szlovákia jól példázhatják az előbbieket. Ez a folyamat láthatóan azt jelentette, hogy Közép-Európa népei újraalkották vagy felélesztették nemzeti identitásukat és ezzel párhuzamosan igyekeztek megerősíteni nemzeti közösségeiket. Ez a posztszocialista nemzeti reneszánsz tehát jelentősen megváltoztatta Közép-Európa térképét a 21. század elejére. Továbbá, a nemzeti érzelmek ilyen erős feléledését a szocialista időszak internacionalista és elnyomó politikájára – mely a nemzeti kérdés „semlegesítésére” törekedett – adott kései reakcióként is értelmezhetjük.

Különbéle történelmi, politikai és nemzetközi hatások mellett ez a nemzeti „újjászületési folyamat” a régióban az alkotmányfejlődés motorjává is vált. Olyan jogintézmények és megoldások kialakulásához vezetett, melyek vagy teljesen újak voltak, vagy minőségileg tértek el egyes pontokon a nyugati mintáktól. A szovjet hatás megszűnését követően a régió „nyugatosodása” összekapcsolódott a nemzeti érzelmek erős befolyásával is, azaz a nyugati alkotmányos modellek egyértelmű átvétele mellett a közép-európai alkotmányos kultúrák kevésbé látványos „nemzetiesedése” is lezajlott.

⁹⁴ Ezt a képet mindenképpen ki kell egészíteni, mivel a bevett nyugati felfogás a közép-európai jogrendszeret egyszerűen a „nyugati jog” részének tekinti, mivel azok lényegében majdnem tökéletesen átvettek minden nyugati jogintézményt. A nyugati jogszabályok és intézmények importja pedig alapvetően az 1990-es évek átfogó jogi segítségnyújtási tevékenységeinek, illetve az EU-csatlakozás harmonizációs követelményeinek köszönhető. Vö. GIARO, Thomas: Legal Tradition of Eastern Europe. Its Rise and Demise. *Comparative Law Review*, 2.(2011) 1. sz., 1–23. o.

⁹⁵ Lásd részletesen WANDYCZ, Piotr S.: *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. London – New York, 1992. 244–265. o. A politikatudomány nézőpontjából lásd ČERNOCH, Filip – VIT, J. H-Michal: *Political Parties and Nationalism in Visegrad Countries*. Brno, 2011.

1. **2.(2011)**
a pont után szököz kell
[ildikoberci]

2. előző sorba
[borsosagnes]

A következő példák jól illusztrálhatják az előbbi „nemzetiesedési” folyamatot.

(i) A kilencvenes évek elején a balti államok olyan állampolgársági törvényeket fogadtak el, melyek egyértelműen diszkriminálták az ezekben az országokban élő orosz lakosságot, mivel az állampolgárság megszerzését kulturális követelményekhez, leginkább a hivatalos nyelv megfelelő szintű ismeretéhez kapcsolták. Nyugati szemmel egyértelmű volt, hogy e törvények szembemennek az állampolgárság-alapú megkülönböztetés tilalmával, és ezért az Európa Tanács, különösen a Velencei Bizottság aktívan részt vett a velük kapcsolatos vitákban.⁹⁶ Azonban ha az alkotmányos érzelmek irányából tekintünk rájuk, akkor nem túl nehéz felismerni a nemzeti érzelmek döntő szerepét elfogadásukban, különösen annak a frusztrációnak, mely a több évtizedig tartó szovjet politika miatt alakult ki. A második világháborút követően ugyanis a hivatalos szovjet politika tudatosan törekedett a balti államok nemzeti identitásának gyengítésére, egyenesen azok létezését veszélyeztetve.

(ii) A kétezres éveket követően egyes közép-európai országok – például Magyarország, Románia vagy Szlovákia – olyan törvényeket léptettek életbe, melyek lehetővé tették azt, hogy a szomszédos országokban élő, de ugyanahhoz nemzethez tartozó személyeknek az „anyaország” területén különféle kedvezményeket biztosítsanak. Egyértelmű, hogy a nemzet kulturális koncepciója és az a felismerés állt e törvények mögött, hogy egyes esetekben, történelmi okokból, az így felfogott nemzeti és az állami határok nem esnek egybe. Ezek voltak az ún. „státusz-törvények”, melyek mind az egyének, mind a közösségek szintjén támogatták a kisebbségi sorban élő, de egy szomszédos államhoz kulturálisan kötődő személyeket és közösségeket.⁹⁷ E törvények sok szempontból irracionálisnak tűnhetnek, például láthatóan megzavarták a régió egyes államainak kapcsolatait, gondoljunk például a törvénnyel kapcsolatos szlovák–magyar vitákra, továbbá komoly belső vitákat is gerjesztettek, mivel a törvények által nyújtott kedvezményeket a közvélemény egy része többször megkérdőjelezte. Az alkotmányos érzelmek figyelembevétele azonban megfelelően magyarázhatja, hogy miért

1. állampolgárság-alapú
állampolgárság-alapú
[pordanyk]

⁹⁶ A lett állampolgársági törvény jó példa lehet erre (1994. július 22.), mely az összes olyan személyt kizárta az állampolgárságból, aki 1940 után érkezett az országba [2. cikk (1)], és ez a rendelkezés leginkább azokat a korábbi orosz nemzetiségű szovjet lakosokat érintette, akik állandó lakóhellyel rendelkeztek Lettországon belül. Elméletben kérhették lett állampolgárságot, azonban ez a gyakorlatban szinte lehetetlen volt a szigorú nyelvi követelmények miatt [12. cikk (1) különösen 2., 3., 4.]. Végül e lakosok helyzetét egy törvénnyel rendezték. [Törvény az olyan korábbi szovjet polgárok helyzetéről, akik nem rendelkeznek sem Lettországon belül, sem más állam állampolgárságával (1995).] A problémákról és jogi értékelésükről lásd Klaus Berchtold Velencei Bizottság számára készített jelentését. BERCHTOLD, Klaus: Report on the Draft Law on Citizenship in Latvia. CDL(1993)005, 1993.

⁹⁷ Lásd részletesen HALÁSZ Iván – MAJTÉNYI Balázs – VIZI Balázs: A New Regime of Minority Protection? Preferential Treatment of Kin-Minorities under National and International Law. In KÁNTOR Zoltán et al. (szerk.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Sapporo, 2004. 328–349. o.

választották ezek az államok a területen kívüli jogalkotás e meglehetősen szokatlan formáját annak érdekében, hogy határaikon kívül élő kisebbségi csoportokat támogassanak: ez nemcsak a jogi és politikai racionalitásból fakadt, hanem egyértelmű érzelmi kérdéssé is vált. Ez az érzelmi dimenzió pedig egy alkotmányos érzelem formájában öltött testet és jelentősen hozzájárult e törvények megszületéséhez.

(iii) Utolsóként meg kell említeni, hogy a nemzeti érzelmek még olyan különleges alkotmányos rendelkezések formájában is megjelentek, melyek ezen országok határaikon kívül élő kisebbségeiért viselt felelősségét deklarálják. E „nemzeti felelősség klauzulák” szimbolikus jelentőségét az is jelzi, hogy mind az alkotmányok bevezető és általános rendelkezései között kaptak helyet. E rendelkezések középpontjában a nemzet kulturális identitása áll, és a kulturális nacionalizmus megkésett jeleiként is felfoghatóak,⁹⁸ szerepük pedig az, hogy jogalapot szolgáltatnak a különféle „státusztörvényeknek”,⁹⁹ másrészt általános kötelezettséget írnak elő az adott államnak a határain kívül élő kisebbségi csoportok támogatására.¹⁰⁰ Az összes eltérés ellenére is van azonban egy közös pontjuk: rámutatnak arra, hogy a közép-európai alkotmányozókat milyen mértékben ragadták magukkal a nemzet elképzelt – kulturális – egységét hangsúlyozó nemzeti érzelmek.¹⁰¹

Összegezve, a nemzeti érzelmek fokozatosan alkotmányos érzelmmé alakultak a régióban, melyek jelentősen hatottak Közép-Európa alkotmányos kultúráira az elmúlt huszonöt évben. Továbbá az általános és széles körű morális támogatás – csak egy kisebbség, alapvetően értelmiségiek vitatták és vitatják ma is a nemzeti érzelmek jelentőségét – döntő volt a sikerük szempontjából. Továbbá a korszellem szintén segítette érvényesülésüket a közügyekben és az alkotmányosság szférájában, mivel a regionális politikai miliő általában nyitott és érzékeny volt az ilyen, a nemzeti léttel összekapcsolódó érzelmekre. Különösen igaz ez, ha a szocialista időszakkal hasonlítjuk mindezt össze.

⁹⁸ Vö. a Szlovák Köztársaság Alkotmányának 7. a. cikkével: „A Szlovák Köztársaság támogatja a külföldön élő szlovákok nemzeti öntudatát és kulturális önazonosságát, támogatja az e célból létrehozott intézményeket és kapcsolattartásokat az anyaországgal.”

⁹⁹ Vö. a Szlovén Köztársaság Alkotmányának 5 (2) cikkével: „Azok a szlovének, akik nem szlovén állampolgárok, Szlovéniában külön jogokat és kedvezményeket élvezhetnek. E jogok és kedvezmények fajtáit és kereteit törvény állapítja meg.”

¹⁰⁰ A magyar Alaptörvény **D.** cikke: „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”

¹⁰¹ A kulturális nemzetfogalom alkotmányjogi alkalmazásának liberális-egalitárius kritikáját a magyar Alaptörvény példáján keresztül lásd MAJTEŃVI Balázs: Alaptörvény a nemzet akaratából. *Állam- és Jogtudomány*, 55. (2014) 1. sz., 77–96. o.

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. **D.**
D) [borsosagnes]

3. Félelem és függetlenség

Napjaink közép-európai alkotmányos kultúráit a félelem legalább olyan mértékben formálta, mint a korábban bemutatott nemzeti érzelmek. Nehezen vitatható, hogy az alkotmányfejlődés egyik lényeges forrása a félelem,¹⁰² mégis, a közép-európai helyzet eltér az általános nyugati mintától. A felvilágosodás óta az alkotmányos rendelkezések egy része – egyebek mellett – részben a közösség zsarnoki és kizárólagos hatalomtól való félelmének „kezelését” szolgálja.¹⁰³ Azonban ez a motívum a poszt-szocialista alkotmányfejlődésben eltérően jelenik meg, ugyanis itt a félelem a nemzeti létezéssel, különös tekintettel a politikai függetlenséggel kapcsolódik össze.

A közép-európai nemzetek egyik alapvető történelmi tapasztalata a függetlenségért zajló folyamatos és folytonos küzdelem. A régió népeinek az elmúlt két évszázadban többször kellett küzdeniük függetlenségükért, ezt jól példázhatja a modern lengyel történelem: Lengyelország 1795-öt követően négyszer vesztette el függetlenségét (1795, 1815, 1939, 1945), még¹ ha egyes korszakokban valamiféle – nagyhatalmi érdekeknek alárendelt – „bábállamiság” tagadhatatlanul létezett is. A függetlenség elvesztése és az azt követő külső elnyomás – mely Európa mindkét irányából, Nyugatról és Keletről is érkezhetett – tehát e népek egyik legalapvetőbb egzisztenciális tapasztalata. Bibó István szerint ez a tapasztalat jelentősen torzította e népek mentalitását, mivel kifejezetten hajlamosított ki bennük a politikai hisztériára, azaz szintiszta érzelmi reakciókat kapcsolt egzisztenciális természetű politikai kérdésekhez.¹⁰⁴ Nem meglepő tehát, hogy a politika és nemzeti függetlenség elvesztésének kollektív félelme szintén alkotmányos érzelmmé alakult át az 1989-et követő időszakban és ezért több közép-európai alkotmányban is megjelent.

(i) A régió alkotmányainak preambulumai kifejezetten gazdagok a különféle függetlenségi harcokra hivatkozó elemekben.¹⁰⁵ Ezek a részek vagy e küzdelmek fontosságát ecsetelik a nemzeti emlékezet szemszögéből, vagy pedig a vereségek tragikus voltát hangsúlyozzák. Ennek eredményeképpen azokat az alkotmányos kultúra

¹⁰² SAJÓ: *Limiting Government*.

¹⁰³ Vö. uo. 49–68. o.

¹⁰⁴ Vö. Bibó István: *Eltorzult magyar alkotás, zsákutcás történelem*. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944*. Budapest, 1986. 571–619. o.

¹⁰⁵ Lásd például a Lengyel Köztársaság Alkotmányának preambulumát: „Figyelembe véve Szülőföldünk létét és jövőjét, mely 1989-ben újalakult (...) hálás szívvel őseinknek; munkájukért, a függetlenség eléréséért nagy áldozatokkal folytatott küzdelmükért (...)” A magyar Alaptörvény preambulumának (Nemzeti Hitvallás) egyes részei szintén beszédesek ebből a szempontból: „Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, (...) Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselőtest megalakulásától számítjuk.”

részévé teszik. Ezt a jelenséget nem lehet lebecsülni, mivel a preambulumok – még ha normatív erejük vitatott is – általánosságban inspirálják a törvényalkotót, illetve a központi – hivatalos – narratívát igyekeznek teremteni a közélet számára. Azon keresztül, hogy a függetlenségi küzdelmek szimbolikus helyet kaptak a közép-európai alkotmányos kultúrákban, hozzá tudtak járulni az ezekhez kapcsolódó társadalmi szintű frusztrációk – legalább részbeni – kezeléséhez és feldolgozásához. A preambulumok e szakaszai a legtöbb esetben szenvedélyesek, érzelmesek és ünnepélyesek, egyes részek közelebb állnak a költészethez, mint a szűken értelmezett jogi nyelvezethez és szóhasználatához.¹⁰⁶ Ha a közép-európai alkotmányoknak ezeket az elemeket a függetlenség féltésére irányuló alkotmányos érzelmek jogi megjelenésének tekintjük, valódi jelentésük és értékük könnyedén megérthetővé válik. Lényegében az elvesztett függetlenségi harcok miatt kialakult történelmi léptékű frusztráció kezelése és feldolgozása a feladatuk, mivel alkotmányos szinten – azaz a közbeszéd egy privilegizált, ideális esetben a teljes állami intézményrendszerrel „megtámogatott” fórumán – ismerik el ezek történelmi szerepét és jelentőségét. A különféle, gyakran tragikus, vereségekhez kapcsolódó közérzúletek – a félelem és a vele összekapcsolódó frusztráció – tehát az igencsak szubjektív és cseppfolyós történelmi emlékezet köréből az alkotmányos értékek világába emelkedtek és így talán hosszabb távú konszolidációjuk is megkezdődhet.

(ii) Másodsorban, a függetlenség elvesztésének félelme kifejezetten befolyásolhatta az alkotmányos rendelkezések egy különleges és szűk szegmensét. A szakirodalom egyetért abban, hogy azoknak a rendelkezéseknek a megszövegezése, melyek lehetővé tették az uniós csatlakozást, mivel megteremtették az egyes hatáskörök átruházásának alkotmányos feltételeit, meglehetősen restriktív Közép-Európában.¹⁰⁷ Az ilyen „Európa-klauszula” természete még jobban láthatóvá válik, ha a hasonló nyugat-európai szakaszokkal hasonlítjuk össze őket. A magyar alkotmány vonatkozó szakasza például a „hatáskörök közös gyakorlása” kifejezést használja, amikor az uniós szintű hatáskör-átruházást szabályozza. Továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a hatáskör-átruházásra csak a szükséges mértékben kerülhet sor, és ezzel egy újabb

1. nyugat-európai
nyugat-európai
[pordanyk]

¹⁰⁶ Horkay Hörcher Ferenc amellett érvel, hogy a magyar preambulum erősen kötődik a 19. századi nemzeti költészethez, mely kiemelkedő szerepet játszott a magyar nemzeti szellem és identitás megteremtésében. Lásd HORKAY HÖRCHER Ferenc: The National Avowal. In CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *The Basic Law of Hungary. A First Commentary*, Dublin, 2012. 25–45. o.

¹⁰⁷ A részletes elemzéshez lásd ALBI, Anneli: 'Europe Articles' in the Constitutions of the Central and Eastern European Countries. *Common Market Law Review*, 42. (2005) 2. sz., 399–423. o.; KÜPPER, Herbert: Die Ratifikation der Unionsverfassung in den neuen Mitgliedstaaten. In BECKMANN, Klaus – DIERINGER, Jürgen – HUFELD, Ulrich (szerk.): *Eine Verfassung für Europa*. Tübingen, 2005. 273–302. o.

lényegi korlátot állít.¹⁰⁸ Ezeket az egyedi jellemzőket – természetesen praktikus okok mellett – szintén lehet az olyan alkotmányos érzelmekkel magyarázni, melyek a nemzeti függetlenség megőrzését állítják előtérbe és a függetlenség féltése hajtja őket.¹⁰⁹

Az alkotmányos érzelmekre építő kutatás valójában tehát meg tudja azt magyarázni, amire a hagyományos alkotmányjogi irodalom hagyományos, dogmatikai módszerével kevésbé képes: miért különböznek annyira ezek a klauzulák a nyugati megoldásoktól? Azért, mert eltérő, talán némiképp extravagáns módon alkották meg őket, ugyanis mind-mind a közép-európai népek szuverenitáshoz való ragaszkodását tükrözik és megpróbálják olyan mértékben védeni ezeket, amennyire csak lehetséges az Európai Unió jogának keretei között.

4. Tanulságok

Az alkotmányos érzelmekkel foglalkozó jogi kutatómunka természetesen nem képes minden elméleti problémát megoldani, sőt nem is ez a feladata. Az érzelmi mozzanatok integrálása a jogi diskurzusba olyan új kérdésekre mutathat rá, melyek új válaszokat igényelnek. A fentiek talán megmutathatják azt, hogy az érzelemorientált kutatások segíthetnek abban, hogy az alkotmányjog egyes – talán nem az érdeklődés kifejezett fókuszába tartozó – kérdéseiről részletesebb és árnyaltabb képet kapjunk. A korábban megvizsgált törvények és alkotmányos rendelkezések az alkotmányjog hagyományos rendszerében olyan zavaró tényezőknek tűnhetnek, melyek eltávolodnak a bevett, jogi doktrínák formáját öltő nyugati modellektől. Azonban ha azokat történelmi és szociokulturális gyökerekkel rendelkező alkotmányos érzelmek megnyilvánulásainak tekintjük, akkor azonnal értelmes jelentést nyernek és elveszíti homályosságukat. Azaz érdemes az alkotmányos érzelmekkel foglalkozni, mivel az ilyen irányú kutatások pontosabb és tisztább képet adhatnak a minket érdeklő, jelen esetben alkotmányjogi természetű kérdésekről.

¹⁰⁸ Magyarország Alaptörvényének E (2) cikke: „Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja.”

¹⁰⁹ Érdemes az előbbieket összehasonlítani az Osztrák Szövetségi Alkotmány 9 (2) cikkével: „Törvény, vagy az 50. cikk (1) bekezdése értelmében jóváhagyandó államszerződés útján a Szövetség egyes felségjogai átruházhatók államközi intézményekre, valamint azok szerveire, és a nemzetközi jog keretében szabályozást nyerhet idegen államok szerveinek Ausztriában történő, valamint osztrák szervek külföldön folytatott tevékenysége.” A megfogalmazásbeli különbségeket nem lehet egyszerűen jogi alapon megmagyarázni.

VI. Összegzés – az érzelmek kutatásáról a jogtudományban

Az előbbieket áttekintve nem könnyű általános következtetéseket megfogalmazni az érzelmek jogi kutatásáról. E terület az Egyesült Államok jogtudományában „forrásban van”, ugyanis az elmúlt időszakban ugrásszerűen nőtt azoknak a publikációknak a száma, melyeket ehhez az irányzathoz kapcsolnak. Ez sem rejti el azonban a problémákat – az egységes gondolkodási keret hiányát; a kutatások túlságosan széles körét; a rendkívül szerteágazó érzelmelemélet jogtudományi átvételének elméleti nehézségeit; illetve az interdiszciplinaritás túlhangsúlyozását –, és az is kérdéses, hogy részben nem olyan egyéni karriervágányok állnak-e gyakran a *law and emotions scholarship* önállóságának hangsúlyozása mögött, melyek az aktuális akadémiai (beleértve a pozíciók és az erőforrások elosztását) *status quót* kívánják megtörni egy újabb jogelméleti irányzat létjogosultságának bejelentésével. Minden újdonságból fakadó bizonytalanság ellenére tagadhatatlan, hogy az amerikai törekvések visszhangra találtak a szélesebb körű jogelméleti gondolkodás körében, és az érzelmek szerepének felvetése, valamint azok elméleti irányú vizsgálata többé nem számít szakmai eretnekségnek vagy perifériának.

Észre kell venni, hogy a „jog és érzelmek” legfontosabb kiindulópontja, az izolációs tézis, paradox módon maga is részben egy olyan leegyszerűsítés, mint amivel a *law and emotions* igyekszik a kezdetek óta szembefordulni. Amennyiben azt a modern jogtudomány egyik lényeges, önazonosságot biztosító ideológiai elemeként fogjuk fel, azaz az önreflexió részeként, akkor természetesen helytállósága vitathatatlan. A modern jogi gondolkodás mindig is az érzelmek megkerülésére, kizárására törekedett – noha ez vegytiszta formában még az e tudományos programot talán legkövetkezetesebben érvényesítő Kelsennek sem sikerült, hiszen ő is ír egy félmondatot a jogkövetés kapcsán a félelelről.¹¹⁰ Ellenben fontos azt is látni, hogy ha az izolációs téziszre úgy tekintünk, mint a valóság leírására, akkor – természetesen – már nem állja meg a helyét. A modern jog működésének ugyanúgy részei az érzelmek, mint bármely más korszak jogának, pusztán csak annak keretei változtak, mivel a kiszámíthatóságra és pártatlanságra törekvő eljárások, a semleges fogalmi rendszer és az elvárt jogi beszédmód megnehezíti azok működését, de nem lehetetleníti el. Az

1. quót

ó is kurzív [borsosagnes]

2. 2x egymás alatt

[ildikoberci]

¹¹⁰ „A jogrend célja tehát az, hogy az embereket valamely magatartás esetén fenyegető rossz gondolatával az ellenkező magatartásra indítsa. Ebben a motivációban rejlik a jogrend által elérni kívánt hatékonyság.” KELSEN: *Tiszta jogtan.* 16. o., továbbá „Éppenséggel nem mindig a büntetéstől vagy a végrehajtástól való félelem az, ami a jog és a valóság közötti egyezést létrehozza, hanem vallási, erkölcsi indítékok, társadalmi szokások figyelembevétele, társadalmi kiközösítéstől való félelem, s igen gyakran a jogellenes magatartásra irányuló indíték teljes hiánya.” Uo. 18. o.

érzelmeket nehezebb a jog működésében észrevenni, de számos területen ugyanúgy jelen vannak, gondoljunk csak – kizárólag példálózó jelleggel – a házassági bontóperekre, a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos vitákra, vagy például az Európai Bíróság nyilvánvaló integrációs elkötelezettségére a hatvanas években. Azaz, annak ellenére, hogy a jog ideológiája tagadja, vagy nem kívánatosnak minősíti az érzelmek hatását a jogra, attól még a jog, mivel emberek ügyeivel foglalkozik, ugyanúgy nap mint nap szembekerül az érzelmekkel és kezeli azokat. Jól vagy rosszul, sikeresen vagy sikertelenül.

Véleményem szerint a jog és érzelmek elméleti igényű kutatásának két fontos „útja” lehet a jövőben. Mint láthattuk, ez az irányzat sokat tett azért, hogy a modern jog önképét alkotó ideológia egy fontos tartópillérét, az izolációs tézist, felismerjük, dekonstruálhassuk és szerepét megfelelően érzékelhessük. Ilyen értelemben nagyon fontos ideológia-kritikai szerepet kaphat, lehetőséget biztosítva a jelenkor uralkodó jogi ideológiájának kritikai megközelítéséhez. Másrésztől, egyes kérdések kutatásánál – akár elméleti, akár szakjogi szinten – az érzelmi dimenzió bevonása, beleértve az érzelemelméleti és a korábbi *law and emotions* eredményeket, hozzásegítheti a kutatót a vizsgált probléma árnyaltabb megközelítéséhez. Ez vezethet akár új összefüggések felismerésére, a megértés lehetőségének kiszélesedésére, vagy új, a kutatást újabb irányokba elmozdító kérdések feltételére.¹¹¹ Ilyen értelemben pedig a kifáradni látszó elméleti igényű szakjogi vagy jogelméleti kutatások fellendítésének, előrelendítésének egyik eszköze lehet a „jog és érzelmek” jogtudományi elterjedése.

Válogatott irodalom

ABRAMS, Kathryn – KEREN, Hila: Who's Afraid of Law and the Emotions? *Minnesota Law Review*, (2010) 6. sz., 1997–2074. o.

ABRAMS, Kathryn: Legal Feminism and the Emotions: Three Moments in an Emerging Relation. *Harvard Journal of Law & Gender*, 28. (2005) 2. sz., 325–344. o.

¹¹¹ Kiváló példa erre a hazai jogi gondolkodásból Bibó István jogelméletének egy-egy eleme. A büntetés kapcsán amellet fogl állást, hogy a megtorlás „emocionális” természetű, a büntetőjog célja pedig a büntetel szembeni felháborodás levezetése. Bibó István: Etika és büntetőjog. In Bibó: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944.* 173–176. o. A hatalommegosztást és a joguralmat pedig a halálfelelemből fakadó zsarnoksággal szembeni intézményes reakciónak tekinti, lehetőségnek a közösségi félelemtől való megszabadulásra. Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In Bibó: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944.* 173–176., 11–18. o.

1. nem kívánatosnak
nemkívánatosnak
[pordanyk]

2. ideológia-kritikai
ideológiai kritikai
[pordanyk]

3. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

- BANDES, Susan A. – BLUMENTHAL, Jeremy A.: Emotion and the Law. *Annual Review of Law and Social Sciences*, 8. (2012) 161–181. o.
- BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999.
- BANDES, Susan A.: Introduction. In BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999. 1–15. o.
- BIBÓ István: Etika és büntetőjog. In BIBÓ I.: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944*. Budapest, 1986. 161–182. o.
- BLUMENTHAL, Jeremy A.: Law and Social Science in the Twenty-First Century. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, (2002–2003) 1–54. o.
- BLUMENTHAL, Jeremy A.: Law and the Emotions: The Problems of Affective Forecasting. *Indiana Law Journal*, 80. (2005) 2. sz., 155–238. o.
- BRENNAN, William J.: Reason, Passion and the Progress of Law. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 3–23. o.
- DE SOUSA, Ronald: Emotion. In ZALTA, Edward N. (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2012. (<http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/emotion/>).
- DEIGH, John: Emotion and the Authority of Law. Variation on Themes in Bentham and Austin. In BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999. 285–308. o.
- GREY, Thomas C.: Langdell's Orthodoxy. *University of Pittsburgh Law Review*, 45. (1983) 1. sz., 1–53. o.
- HUNTINGTON, Clare: Repairing Family Law. *Duke Law Journal*, 57. (2008) 5. sz., 1244–1319. o.
- KAHAN, Dan M. – NUSSBAUM, Martha C.: Two Conceptions of Emotion in Criminal Law. *Columbia Law Review*, 96. (1996) 2. sz., 269–374. o.
- KISS Balázs: Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle*, 22. (2013) 3. sz., 7–28. o.
- MARONEY, Terry A.: Law and Emotions: A Proposed Taxonomy of an Emerging Field. *Law and Human Behavior*, 30. (2006) 119–142. o.
- PAPAUX, Alain: Un droit sans émotion. Iram non novit ius: esquisse des rapports entre science et droit. *Revue européen des sciences sociales*, XLVII. (2009) 144. sz., 105–119. o.
- PÉTER László: Autokrácia Kelet-Európában. In PÉTER László: *Az Elbától keletre*. Budapest, 1998. 37–59. o.
- POSNER, R. A.: The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987. *Harvard Law Review*, 100. (1986–1987) 761–780. o.
- POSNER, Richard A.: Emotion versus Emotionalism in Law. In BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999. 309–329. o.

1. ent-
köv. sorba
[borsosagnes]

- ROTH, Stephen J.: The Effect of Ethno-Nationalism on Citizens' Rights in the Former Communist Countries. In SAJÓ A. (szerk.): *Western Rights? Post-Communist Application*. Hague–London–Boston, 1996. 273–290. o.
- SAJÓ András: *Constitutional Sentiments*. New Haven – London, 2011.
- SAJÓ András: *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest – New York, 1999.
- SUNSTEIN, Cass R.: *Law of Fear: beyond the Precautionary Principle*. Cambridge, 2005.
- VILLEY, Michel: *La formation de la pensée juridique moderne*. Paris, 2003.

1. –
előző sorba [ildikoberci]